

ค่าตอบแทนคณะกรรมการฝ่าย

ผู้ช่วยแก่ฝ่าย และกรรมการเหมืองฝ่ายทั้ง 6 คน ได้รับค่าตอบแทนเป็น “แรง” คนละ 4 แรง และ 3 แรงตามลำดับ ยกเว้นกรรมการเหมืองฝ่ายบ้านท่าข้าม ที่ได้รับค่าตอบแทนเป็นส่วนแบ่งจากการเก็บค่าน้ำจากสวนลำไยในหมู่บ้าน ต้นละ 50 สตางค์ นอกจากคณะผู้บริหารงานเหมืองฝ่ายแล้ว ลูกเหมืองยังต้องจ่ายค่า “แรง” ให้กับ ผู้ใหญ่บ้านทั้ง 12 หมู่บ้าน ที่อยู่ในเขตเหมืองฝ่าย คนละ 1 แรง และกำนันประจำตำบลทางดงอีก 3 แรง การจ่ายค่าน้ำให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนัน เป็นประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต เพราะในอดีตผู้ใหญ่บ้านและกำนันมีบทบาทในการแก้ไขข้อพิพาทของเหมืองฝ่าย ในกรณีที่ลูกเหมืองมีการขัดแย้งกันจนเกินกว่าที่แก่ฝ่ายจะสามารถควบคุมได้ ต้องส่งต่อให้ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้ตัดสินปัญหา ด้วยเหตุนี้เองจึงต้องจ่ายค่าตอบแทนแก่บุคคลทั้งสองด้วย แต่ค่าแรงที่ให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนัน ปัจจุบันถูกลดลงไปจากอดีต เดิมทีเดียวนั้นผู้ใหญ่บ้านได้รับค่าตอบแทน 2 แรง และกำนันได้รับค่าตอบแทน 6 แรง เท่ากับแก่ฝ่าย จนกระทั่งปี 2545-2546 มีการปรับลดค่าตอบแทนของผู้ใหญ่บ้านและกำนันลง ตามบทบาทของทั้งสองที่มีต่อระบบเหมืองฝ่ายที่ลดลงเช่นกัน จากการปรับลดค่าแรงของผู้ใหญ่บ้านและกำนันลง ทำให้เหมืองฝ่ายได้แรงคืนมาถึง 9 แรง (คิดเป็นเงิน 36,000 บาท) ซึ่งสามารถนำไปขายให้กับลูกเหมือง และเก็บไว้เป็นกองกลางในการบำรุงเหมืองฝ่าย

ข้อสรุป

“แรง” ที่แก่ฝ่ายได้รับจะนำไปขายให้กับลูกเหมืองที่ต้องการ “ซื้อแรง” จากแก่ฝ่าย ยกตัวอย่างเช่น นายดี มีที่นาอยู่ทั้งหมด 12 ไร่ (1 แรง) แต่ต้องการใช้น้ำเพิ่มเป็น 2 แรง นายดีจะไม่สามารถทำท่อน้ำเข้านาของตนเองได้โดยตรง เพราะผิวดินเหมืองฝ่าย นายดีต้องไปติดต่อกับแก่ฝ่าย ผู้ช่วยแก่ฝ่าย หรือกรรมการเหมืองฝ่าย เพื่อขอซื้อน้ำ หากซื้อน้ำ 1 แรง นายดีก็ต้องจ่ายเป็นเงิน 4,000 บาท หรือเป็นข้าว 80 ตัง เป็นต้น ในแต่ละปีมักมีลูกเหมืองมาขอซื้อน้ำจากแก่ฝ่ายจนครบทั้ง 6 แรง นอกจากกรณีที่ต้องการน้ำเพิ่มแล้ว ลูกเหมืองคนใดไม่ต้องการไปทำงานเหมืองฝ่าย ก็สามารถขอซื้อแรงจากแก่ฝ่ายได้ เมื่อซื้อแรงไปแล้ว 4,000 บาท ตลอดทั้งปีนั้น ก็ไม่ต้องรับผิวดินของเหมืองฝ่ายอีก

“แรง” เป็นระบบการแบ่งน้ำของเหมือง ซึ่งแบ่งตามการถือครองที่นา

กรณีฝ่ายเหมืองหลวงฮอด กำหนดว่า

ที่นา 12 ไร่ เท่ากับ 1 แรง 1 แรง เท่ากับแรงงานที่ต้องไปทำงานเหมืองฝ่าย 1 คน

แรงงานแต่ละคนจะมีค่าแรงคิดเป็นเงินเท่ากับ 4,000 บาท/ปี หรือคิดเป็นข้าวเท่ากับ 80 ตัง (1,120 กก.)

แก่ฝ่ายได้รับค่าตอบแทน 6 แรง หมายความว่าแต่ละปีแก่ฝ่ายจะได้รับเงิน 24,000 บาท (4,000 บาท x 6 แรง) หรือหากคิดเป็นข้าวจะได้รับทั้งหมด 480 ตัง (ข้าว 80 ตัง x 6 แรง)

การล่องเหมือง (การทำความสะอาด หรือขุดลอกลำเหมือง)

แต่ละปีเหมืองหลวงฮอดจะทำการขุดลอกลำเหมือง 2 ครั้ง ครั้งแรกราวต้นเดือนมกราคมก่อนปลูกข้าวนาปรัง และครั้งที่สองราวเดือนมิถุนายน ก่อนปลูกข้าวนาปี การล่องเหมืองดีฝายในสมัยก่อนต้องใช้เวลานับสัปดาห์ถึงจะแล้วเสร็จ ปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตแล้ว งานใหญ่จึงเหลือเพียงการล่องเหมืองเท่านั้น การล่องเหมืองระยะทางกว่า 23 กิโลเมตร ต้องใช้เวลาทำงาน 8-10 วัน จึงจะแล้วเสร็จ

“การล่องเหมือง” ของฝายเหมืองหลวงนั้น กำหนดให้ 1 แรง เท่ากับ 12 ไร่ เช่น นายดีมีที่นา 12 ไร่ ใช้น้ำเท่ากับ 1 แรง ก็ต้องมาล่องเหมืองทุกวัน นายมามีที่นา 6 ไร่ ก็ให้มาล่องเหมืองแบบวันเว้นวัน หรือนายแก้ว มีที่นา 3 ไร่ ก็ให้มาล่องเหมืองแบบวันเว้นสองวัน เป็นต้น การล่องเหมืองของลูกเหมือง

ฝายเหมืองหลวงนั้น เฉพาะในลำเหมืองใหญ่สายเดียวเท่านั้นที่ต้องร่วมแรงกันทุกคน ส่วนลำเหมืองซอยต่างๆ ลูกเหมืองที่รับน้ำจากเหมืองซอยนั้นๆ จะเป็นผู้ล่องเหมืองกันเอง

แต่เนื่องจากลูกเหมืองส่วนใหญ่มีที่นาไม่ครบแรง คือไม่ถึง 12 ไร่ จึงไม่ต้องทำงานล่องเหมืองทุกวัน เช่น นายมามีที่นา 6 ไร่ ต้องมาใช้แรงล่องเหมืองวันเว้นวัน นายมาจึงสามารถใช้เวลาที่เหลือรับจ้างลูกเหมืองคนอื่นที่มีที่นาไม่ครบแรง ค่าจ้างในการทำงานเหมืองฝายขึ้นอยู่กับค่าจ้างในการตกลงของเจ้าของนากับผู้รับจ้าง ส่วนมากแล้วจะจ้างกันเป็นรายปี เป็นเงิน 4,000 บาท/ปี/แรง หรือหากจ้างเป็นข้าวประมาณ 40 ตัง (560 กก.) หรือในกรณีที่มีที่นาไม่มาก เช่น มี 1 ไร่ก็คิดค่าจ้างเหมาเป็นเงิน 400 บาท/ไร่

ปัจจุบันลูกเหมืองนิยมจ้างชาวกะเหรี่ยงมาทำงานเหมืองฝายเป็นรายวัน วันละ 200 บาท เพราะเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าระบบ “ซื้อแรง”

ล่องเหมือง

ในฤดูน้ำหลาก ลำเหมืองหลวงมักถูกน้ำแม่แจ่มขึ้นท่วมเสียหาย เงินที่ใช้ในการซ่อมแซมส่วนหนึ่งมาจากค่าน้ำที่เก็บจากลูกเหมือง

น่านน้ำหนองหิน เมืองฮอด

รับน้ำจากฝายเหมืองหลวงเมืองฮอด ด้วยระบบการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ
ของเหมืองนี้ ทำให้ชาวนาทำได้ทั้งนาปี นาปรัง สวนแล้ง และสวนลำไย

ในปีพ.ศ. 2547 ฝายเหมืองหลวงสามารถเก็บเงินค่าน้ำลำไยได้ถึง 250,690 บาท/เงินส่วนนี้จะถูกเก็บไว้เป็นเงินกองกลางสำหรับใช้ประโยชน์ในเหมืองฝาย นอกจากรายได้จากการเก็บค่าน้ำลำไยแล้ว รายได้อีกทางหนึ่งของฝายเหมืองหลวง ได้มาจากการเก็บค่าน้ำจากชาวบ้านอำเภอบ้านโฮ่ง ที่มาเช่าที่ดินบริเวณบ้านผาแต่นซึ่งถือว่าอยู่ในเขตเหมืองฝาย เมื่อชาวบ้านโฮ่งปลูกหอมแดงจึงต้องจ่ายค่าบำรุงปีละ 100 บาท/ไร่ เพื่อสามารถใช้น้ำในการเกษตรได้

ด้วยระบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพของ “ฝายเหมืองหลวง” นี้เอง จึงทำให้พื้นที่การเกษตรในเขตนี้ สามารถทำนาปลูกข้าวได้ทั้งนาปี และนาปรัง รวมทั้งเปิดพื้นที่การผลิตลำไยได้อีกกว่า 50,000 ต้น สร้างรายได้ให้กับเกษตรกร และองค์กรเหมืองฝายนับแสนบาทต่อปี ระบบเหมืองฝายแห่งนี้จึงนับว่าเป็นหนึ่งในตัวแทนของเหมืองฝายในกลุ่มน้ำปิง ที่แสดงให้เห็นถึงคุณภาพการจัดการน้ำด้วยระบบ “เหมืองฝาย” ซึ่งได้มาจากการเรียนรู้ และคิดค้นใช้กระบวนการอันซับซ้อน มาแก้ปัญหาของชาวนาด้วยความเข้าใจ อีกทั้งยังเป็นการพิสูจน์ว่า การพัฒนาพลังการผลิตที่มาจากฐานราก คือ จากชุมชนท้องถิ่นเองนั้น มีความเป็นไปได้

ลำห้วยแม่หาด

ไหลผ่านกลางโหล่งดอยเต่า เป็นลำห้วยหลักที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านนับพันไร่ ทั้งสองฝั่งตลอดลำน้ำ

3. เหมืองฟายดอยเต่า

ดอยเต่าตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่หาด มีแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านกลางโหล่งคือ ห้วยแม่หาด ความยาวประมาณ 70 กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาในอำเภอสี จังหวัดลำพูน ไหลลงสู่แม่น้ำปิงฝั่งซ้ายที่อำเภอดอยเต่า มีลำน้ำย่อยสายสำคัญคือ ห้วยแม่ตูป ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ดอยเต่า เป็นหมู่บ้านที่กระจายตัวอยู่เป็นชุมชนตามที่ราบเชิงเขาริมลำห้วยแม่หาด และหมู่บ้านที่อยู่พวยพาน้ำท่วมขึ้นมามีตบบนที่ดอนประมาณ 50 กว่าปีที่ผ่านมา ทำให้ลักษณะการจัดการน้ำของดอยเต่ามี 2 ระบบที่กระจายอยู่ในพื้นที่คือ ระบบการจัดการน้ำด้วยระบบคลองส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำ และระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย

อ่างเก็บน้ำแม่ตูป หรือ อ่างผากีบ

สำนักงานชลประทานที่ 1 จังหวัดเชียงใหม่ ได้พิจารณาสร้างอ่างเก็บน้ำแม่ตูป โดยการกั้นลำน้ำแม่ตูปบริเวณตำบลโป่งทุ่ง อำเภอดอยเต่า โครงการเริ่มก่อสร้างตั้งแต่ปี 2520 แล้วเสร็จในปี 2529 ความจุของอ่างเก็บน้ำ 39 ล้านลบ.ม. โครงการดังกล่าวจึงช่วยบรรเทาภาวะภัยแล้งให้กับชาวบ้านในตำบลดอยเต่า ตำบลมีดกำ และตำบลท่าเคอ ที่ได้รับความเดือดร้อนจากเขื่อนภูมิพลได้ระดับหนึ่ง

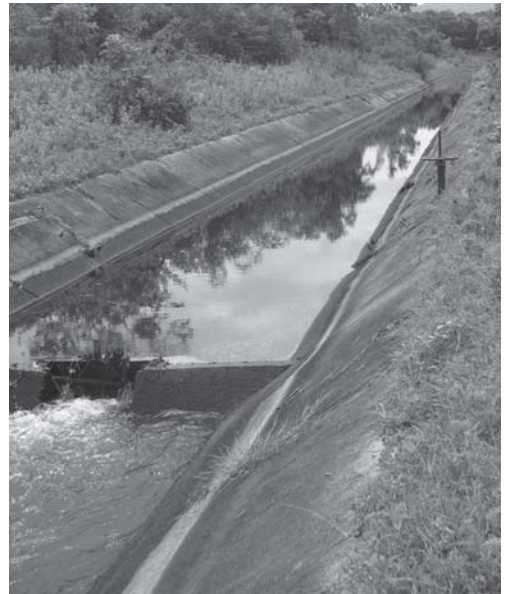
การจัดการน้ำด้วยระบบคลองส่งน้ำ

ระบบคลองส่งน้ำเป็นระบบที่ใช้ในพื้นที่การเกษตรที่บุกเบิกขึ้นมาใหม่ ทั้งส่วนที่เป็นไร่นาและส่วนที่เป็นสวนผลไม้ เช่น ลำไย มะม่วง น้อยหน่า และมะนาว ระบบการจัดการน้ำในพื้นที่เหล่านี้จึงเป็นระบบน้ำที่รัฐบาลจัดสรรให้ โดยการกั้นลำห้วยแม่ตูปสร้างอ่างเก็บน้ำและสร้างคลองส่งน้ำเข้ามายังพื้นที่ของตำบลดอยเต่า ตำบลบงตัน ตำบลท่าเตื่อ ตำบลมิดก้า แต่เนื่องจากปริมาณน้ำฝนน้อย ทำให้ปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน และมีพื้นที่การเกษตรอีกส่วนหนึ่งที่อยู่นอกโครงการส่งน้ำ ภายหลังจึงมีโครงการสูบน้ำด้วยไฟฟ้าที่สูบน้ำจากแม่น้ำปิงขึ้นมาใช้ในพื้นที่การเกษตรอีก 2 แห่ง คือ

1) สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าบ้านแอ่นจัดสรร ตั้งอยู่ที่บ้านวังหม้อ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านแอ่น มีพื้นที่การเกษตรที่รับน้ำ 1,000 ไร่ พื้นที่รับน้ำในเขตบ้านวังหม้อ บ้านแอ่นจัดสรร บ้านทรายมูล

2) สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ตำบลท่าเตื่อ ตั้งอยู่ที่บ้านแปลง 5 ตำบลท่าเตื่อ มีพื้นที่การเกษตรที่รับน้ำ 2,500 ไร่

ค่าใช้จ่ายการใช้น้ำพลังงานไฟฟ้าจะเก็บเงินเป็นปี ดูจากชั่วโมงการใช้น้ำ โดยจะเฉลี่ยการใช้น้ำโดยรวมทั้งหมดบ้าน แล้วหารตามการใช้น้ำของแต่ละหลังว่าใช้ไปกี่ชั่วโมง มีการตั้งกรรมการขึ้นมาเป็นผู้ทำหน้าที่จับเวลา สวนผลไม้และไร่นามากก็เสียเงินค่าน้ำมาก โดยเฉลี่ยค่าใช้จ่ายประมาณ 300 บาท /ไร่ /ปี

คลองส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่ตูป

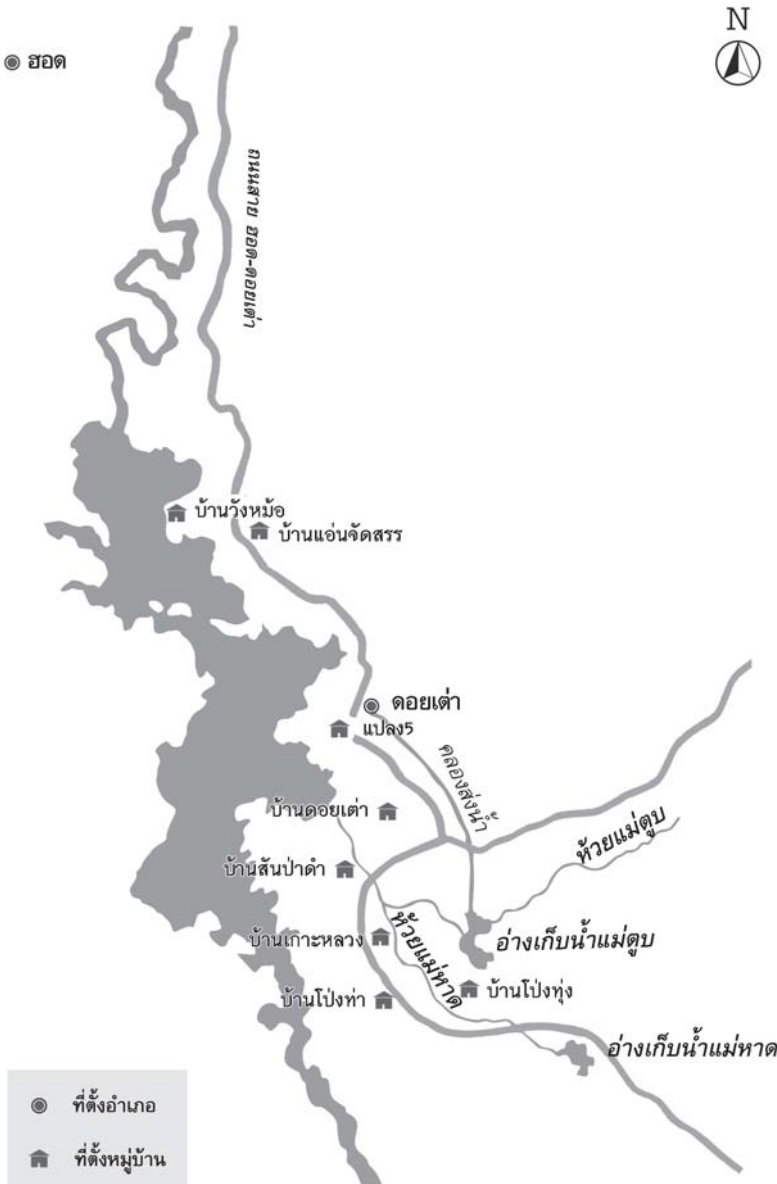
ส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตรของตำบลดอยเต่า ตำบลบงตัน ตำบลท่าเตื่อ และตำบลมิดก้า

เครื่องสูบน้ำพลังไฟฟ้าบ้านแอ่นจัดสรร

ส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตร 1,000 ไร่ ของเขตบ้านวังหม้อ บ้านแอ่นจัดสรร บ้านทรายมูล พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนลำไย น้อยหน่า และมะนาว

แผนที่แสดงพื้นที่ใช้น้ำจากคลองส่งน้ำอ่างเก็บน้ำแม่ตูป และพื้นที่เหมืองฝายห้วยแม่หาด

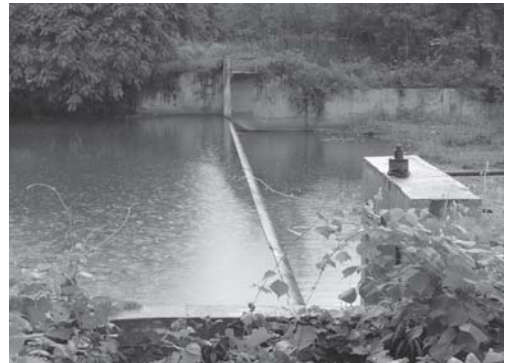

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สํารวจปีพ.ศ.2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

การจัดการน้ำระบบเหมืองฝาย

ดอยเต่าเป็นอำเภอหนึ่งที่มีพื้นที่ทางการเกษตรจำกัด โดยเฉพาะพื้นที่ทำนาที่กระจุกตัวอยู่ในเขตหมู่บ้านดั้งเดิมของอำเภอ อาทิเช่น บ้านหลวงดอยเต่า บ้านไร่ บ้านเกาะหลวง บ้านโป่งทุ่ง ส่วนหมู่บ้านที่ย้ายมาจากเหตุการณ์น้ำท่วมมาอยู่ในพื้นที่จัดสรรของนิคมสร้างตนเองเขื่อนภูมิพล ส่วนใหญ่จะกลับไปทำนาในพื้นที่เดิมของตัวเองที่เรียกว่า “น่าน้ำท่วม” ที่สามารถเพาะปลูกและทำนาได้ แต่ต้องรอให้น้ำในทะเลสาบดอยเต่าลดระดับลงไปก่อนจึงจะสามารถปลูกข้าวได้ พื้นที่นาเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้น้ำจากฝายขนาดเล็กที่สร้างขึ้นกันห้วยหาด ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 12 ฝาย ส่วนใหญ่เป็นฝายขนาดเล็กพื้นที่รับน้ำประมาณ 50-100 ไร่ ฝายหนึ่งๆ จะมีพื้นที่รับน้ำที่ตั้งชื่อเหมือนกับชื่อฝาย และลูกเหมืองก็คือชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ชาวนาส่วนใหญ่มีนาอยู่ใกล้กับหมู่บ้าน เช่น บ้านหลวงดอยเต่า ทำนาทุ่งหลวง ทุ่งแต่ม ทุ่งนาจำ ทุ่งดงดำ บ้านเกาะหลวง ทำนาทุ่งโขง ทุ่งปู่จื่อ เป็นต้น ที่นาส่วนใหญ่สามารถทำการผลิตได้เพียงฤดูเดียวคือ ข้าวนาปี หรือหากปีไหนมีน้ำมากอาจปลูกถั่วเหลือง กระเทียม หอมแดง ได้บ้าง

ฝายในโหล่งดอยเต่าปัจจุบันมีทั้งฝายที่สร้างด้วยคอนกรีต และฝายที่สร้างด้วยการตีหลักไม้ เพราะจำนวนผู้ใช้น้ำน้อยจึงไม่ได้รับงบประมาณในการสร้างเป็นฝายคอนกรีต และฝายส่วนหนึ่งอยู่ในเขตน่าน้ำท่วมถึงของเขื่อนภูมิพล เป็นฝายที่สร้างแบบชั่วคราว ฝายเหล่านี้จึงต้องซ่อมแซมเป็นประจำทุกปี

ฝายทุ่งโขง

ฝายทุ่งนาจำ

ฝายทุ่งเด่นคา

แต่เก้ง่า

ทำนบเล็กๆ นี้ ชาวบ้านเรียกว่า “แต่” เมื่อน้ำไหลมาตามลำเหมืองแล้ว ต้องการยกระดับน้ำแบ่งไปตามลำเหมืองซ้ายมือ ชาวบ้านจะปิดกันแต่ เพื่อยกระดับน้ำหลังแต่ให้สูงขึ้นดังภาพ แต่เก้ง่านี้สามารถแบ่งน้ำจากลำเหมืองหลวงเข้าสู่ลำเหมืองย่อย และส่งต่อไปยังพื้นที่การเกษตร 150 ไร่ ของทุ่งนาจำ

ฝายในลำห้วยแม่หาด
1. ฝายทุ่งปู้จื้อ
2. ฝายทุ่งผาดั้ง
3. ฝายทุ่งโป่ง
4. ฝายทุ่งแต้ม
5. ฝายทุ่งหลวง
6. ฝายทุ่งนาจำ
7. ฝายทุ่งเด่นคา
8. ฝายทุ่งดง
9. ฝายทุ่งศรีบัน
10. ฝายเหล้ามะเกลือ
11. ฝายเด่นไม้ดิ่ง
12. ฝายทุ่งหลวง (บ้านดงมะนะ)

การจัดการน้ำในพื้นที่ดอยเต่าใช้ระบบเหมืองฝายมี “แก่งฝาย” เป็นผู้นำดูแลระบบเหมืองฝาย กำหนดวันล่องเหมือง และดูแลเรื่องการจัดสรรน้ำให้กับลูกเหมือง โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นปริมาณน้ำที่ได้รับมากกว่าลูกเหมืองคนอื่น และได้รับยกเว้นการทำงานเหมืองฝาย นอกจากนี้มี “ลำนน้ำ” ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งข่าวสารให้กับลูกเหมืองผู้ใช้น้ำ และได้รับค่าตอบแทนเช่นเดียวกับแก่งฝาย

การแบ่งน้ำนั้นของเขตดอยเต่าใช้ระบบ “ด้า” หรือ “ต้าง” หลักการคือแบ่งน้ำให้ลูกเหมืองทุกคนเท่ากัน เช่น ลูกเหมือง 40 คน ก็แบ่งเป็น 40 ด้า ลูกเหมืองที่มีจำนวนที่นา 1 ไร่ ก็ได้ 1 ด้าเท่ากับลูกเหมืองที่มีที่นา 5 ไร่ แต่ลูกเหมืองที่มีที่นามากกว่าก็ต้องทำงานเหมืองฝายมากกว่าเช่น ลูกเหมืองที่มีที่นา 1 ไร่ ต้องล่องเหมือง 1 วา ลูกเหมืองที่มีที่นา 5 ไร่ก็ต้องล่องเหมือง 5 วา เป็นต้น

แบ่งน้ำระบบ “ดำ” (ต้าง)

“ฝ่ายทุ่งนาจำเรานี้เป็นฝ่ายกันห้วยแม่หาด ไม่ได้เก็บเงินค่าน้ำ คนเป็นแก่ฝ่ายไม่ได้เงิน เพราะสมัยก่อนถึงเวลา “เอาขี้เหมือง” ก็ไปเอาขี้เหมือง แก่ฝ่ายจะเป็นคนดูแลไม่ต้องทำฝ่าย แล้วถึงเวลาทำนาก็แบ่งน้ำกัน

แบ่งกันคนละ “ดำ” ดำหนึ่งยาวประมาณ 1 คืบ เจ้าหนึ่งก็ได้ดำเดียว นากว้างนาน้อยได้เท่ากันหมด นา 10 ไร่ 5 ไร่ ได้เท่ากันหมด คนมีนามากเขาก็เอาเข้าจนพอ แต่ถ้ามีน้อยก็ไม่ได้ ตอนนี้ดีขึ้นเพราะมีอ่างน้ำเก็บน้ำแม่หาดก็อาศัยน้ำจากอ่างได้บ้าง เพราะทุ่งปุ๋จ้อ ทุ่งโขง ที่อยู่ก่อนเราเขาได้ทำนา น้ำที่เหลือก็ไหลมาลงทางทุ่งนาจำ

พื้นที่รับน้ำเหมืองไต้งนาจำนี้มีประมาณ 100 กว่าไร่ แล้วแต่ว่าปีไหนที่ฝนตกมาก เจ้าของนาก็ปลูกข้าวกันมาก อย่างปีนี้น้ำน้อยบางคนก็ไม่ปลูก โดยเฉพาะลูกเหมืองที่มีนาอยู่ปลายน้ำ เขารู้ว่าน้ำจะไม่ถึงนา เขาก็ไม่ปลูก แก่เหมืองก็จะรู้ว่าเขาไม่ปลูก เพราะลูกเหมืองไม่มาเอาขี้เหมือง

ฝ่ายเรานี้ให้น้ำเป็น “ดำ” มีนาเท่าไรก็ได้ “ดำ” เดียว แต่หัวหน้าเหมืองได้น้ำ 2 ดำ ปีหนึ่งเป็นหัวหน้าได้เท่านั้นแหละ ข้าวก็ไม่ได้ ถ้าลูกเหมืองไม่ไปเอาขี้เหมือง (ขุดลอกลำเหมือง) จะต้องถูกปรับวันละ 200 บาท ลุงเป็นหัวหน้าฝ่ายมา 16 ปีแล้ว ฝ่ายบ้านเรานั้นนอกจากจะมีแก่ฝ่ายแล้ว ก็ยังมี “ลำนน้ำ” อีกคน คอยช่วยเหลือแก่ฝ่ายเวลาทำงาน ลำนน้ำจะได้ค่าตอบแทนเหมือนแก่ฝ่าย และไม่ต้องไปเอาขี้เหมือง ได้รับการยกเว้นเช่นเดียวกับแก่ฝ่าย เมื่อถึงเวลาจะระดมแรงงานช่วยกันทำงานเหมืองฝ่าย ลำนน้ำจะเป็นคนไปบอกชาวสารเหมืองฝ่ายให้ลูกเหมืองรู้ แก่ฝ่ายไม่ต้องไปเอง แต่เวลาที่เขาเลี้ยงฝัฝ่าย แก่ฝ่ายจะต้องเป็นคนไปบอกไปกล่าวเอง ว่าให้ไปให้ฝัฝ่าย”

สัมภาษณ์นายยอด เปียงตะ อายุ 63 ปี อดีตแก่ฝ่ายไต้งนาจำ

รายชื่อทุ่งที่ใช้น้ำจากห้วยแม่หาด

1. ทุ่งทุ่งโขง
2. ทุ่งผาดัง
3. ทุ่งขุนจ้อ
4. ทุ่งหลวง
5. ทุ่งนาจำ
6. ทุ่งเด่นคา
7. ทุ่งแม่หลวงวัน
8. ทุ่งแถม
9. ทุ่งดงดำ
10. ทุ่งห้า
11. ทุ่งหก
12. ทุ่งกอก
13. ทุ่งแพะ

โหล่งบ้านโง้ง ที่ราบลุ่มริมสองฝั่งแม่น้ำลี้

4. เหมืองฟายบ้านโง้ง

บ้านโง้ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดลำพูน ระยะห่างจากตัวเมืองลำพูนประมาณ 44 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 374,900 ไร่⁴ ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่มีภูเขาสูงอยู่ทางทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตกเฉียงใต้ แล้วลาดต่ำไปทางตอนกลางของอำเภอ จรดป่าช้า และกึ่งอำเภอเวียงหนองล่อง

ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่มีความลาดเอียงจากตอนใต้สู่ตอนเหนือ จึงพบว่า มีแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรในโหล่งบ้านโง้ง ได้แก่ แม่น้ำแม่ลอบ และแม่น้ำลี้ แม่น้ำลี้เป็นแม่น้ำสายสำคัญที่เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ มีต้นกำเนิดจากขุนน้ำในเขตดอยฮิฮุย ดอยสบเทิม พื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง ซึ่งไหลผ่านตอนใต้ของอำเภอลี้ แล้วไหลย้อนกลับทางเหนือ ไหลผ่านตอนกลางของโหล่งบ้านโง้ง ก่อนจะไหลบรรจบแม่น้ำปิงที่บ้านวังสะแกง (สบลี้)

หอมแดงบ้านโฮ้ง

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของไหล่งบ้านโฮ้ง ในหนึ่งปีจะมีการปลูก 3 ครั้งคือ หอมเดือนสี่ หอมเดือนแปด และหอมเดือนสิบเอ็ด ด้วยจำนวนผลผลิตที่มากไหล่งนี้จึงกลายเป็นพื้นที่ปลูกหอมที่สำคัญในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

ขณะที่แม่น้ำลี้ไหลผ่านตอนกลางของอำเภอบ้านโฮ้ง ตามความลาดเอียงของพื้นที่จากใต้สู่เหนือ ทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบสองฝั่งลำน้ำ เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกประมาณ 64,903 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญ มีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ลำไย กระเทียม หอมแดง กะหล่ำปลี และมีครัวเรือนเกษตรกรรม 10,051 ครอบครัวยกได้ดังนี้

ตารางแสดงการผลิตพืชผลที่สำคัญของอำเภอบ้านโฮ้ง

พืชเศรษฐกิจ	พื้นที่ปลูก (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (ก.ก. / ไร่ / ปี)	จำนวนครัวเรือนที่ปลูก
ลำไย	26,556	961	6,639
กระเทียม	11,360	2,500	5,680
หอมแดง	38,185	2,800	9,456
กะหล่ำปลี	3,060	3,000	1,530

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านโฮ้ง ณ วันที่ 30 กันยายน 2545

แม่น้ำลี้ในช่วงฤดูฝน

เป็นแม่น้ำที่เสมือนเส้นเลือดใหญ่ของไหล่งบ้านโฮ้ง เพราะพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ใช้น้ำจากลำน้ำนี้ เราพบฝายในลำน้ำนี้ช่วงที่ไหลผ่านบ้านโฮ้งทั้งหมด 15 ฝาย

เหมืองฝายในลุ่มน้ำลี้

ไหล่งบ้านโฮ้ง

“เหมืองฝาย”^๑ ในลุ่มน้ำนี้กระจายอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ ระบบเหมืองฝายทดน้ำจากน้ำลี้ขึ้นมาใช้ประโยชน์ใน 2 รูปแบบ คือ

1. ฝายที่มีพื้นที่รับน้ำ ฝายแบบนี้พบกระจายตัวตั้งแต่ตอนบนของบ้านโฮ้ง ตอนกลาง จนถึงตอนท้ายของน้ำลี้ ฝายลักษณะนี้เป็นฝายเก่าแก่ที่ตั้งมาพร้อมกับชุมชน มีคณะกรรมการเหมืองฝายคอยควบคุมดูแลการใช้น้ำของเกษตรกร มีโครงสร้าง

ทางกายภาพของระบบการส่งน้ำที่ชัดเจน เริ่มตั้งแต่ตัวฝาย ปากเหมือง หรือประตูเปิด-ปิดรับน้ำ ลำเหมืองหลวง ซึ่งหมายถึง คลองส่งน้ำเข้าพื้นที่เพาะปลูก ตลอดจน ล้องเสียน้ำ คือ ลำเหมืองที่ส่งน้ำส่วนเกินจากการเกษตรออกทิ้ง และมีโครงสร้างการบริหารงานระบบเหมืองฝาย โดยมีชาวบ้านผู้ใช้น้ำเป็นผู้จัดสรรน้ำ ควบคุมการใช้น้ำ รวมถึงการดูแลรักษาฝาย ฝายในรูปแบบนี้ได้แก่ ฝายป่าพลู ฝายทุ่งม่าน ฝายห้วยหละ ฝายน้ำล้นทุ่งม่าน (ฝายห้วยกาน) ฝายแม่ละแก๊ะ ฝายปิ่นใจ ฝายโฮ้งหลวง (ฝายเหมืองหลวง) ฝายกันจ่อ ฝายเปาโดน ฝายบวกรอก ฝายบันตอง และฝายบ้านดงขี้เหล็ก

ฝายห้วยหละ เป็นฝายเดียวในลำน้ำลี้ที่บริหารโดยองค์การบริหารส่วนตำบลป่าพลู (อบต.ป่าพลู) การบริหารนี้รวมถึงงานทุกอย่างของระบบเหมืองฝายเอาไว้ คือ การซ่อมคันเหมือง การล้อมเหมือง การเก็บเงินค่าน้ำ การจ่ายเงินเดือนให้แก่ฝาย ฝายห้วยหละมีแก่ฝาย 2 คน ซึ่งจะแยกดูแลคนละกลุ่มหมู่บ้าน โดยแก่ฝายคนที่ 1 ดูแลเขตรับผิดชอบบ้านห้วยหละ บ้านใหม่ศรีบุญเรือง และบ้านใหม่พัฒนา ส่วนแก่ฝายคนที่ 2 ดูแลเขตรับผิดชอบบ้านห้วยโทก แก่ฝายทั้งสองได้รับเป็นเงินเดือนคนละ 3,000 บาท ฝายห้วยหละมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 700 ไร่ มีจำนวนลูกเหมืองประมาณ 300 คน สาเหตุที่ฝายลูกนี้อยู่ในการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าพลู (อบต.ป่าพลู) เพราะชาวบ้านผู้ใช้น้ำเห็นร่วมกันว่า

องค์กรนี้จึงงบประมาณมาสนับสนุนเหมืองฝายตลอดเวลา รูปแบบใหม่ของการบริหารนี้เป็นความพยายามประสานของเก่าเข้ากับของใหม่ คือ อบต. ซึ่งแสดงความก้าวหน้าขึ้น และเข้ากันได้ระหว่างของเก่ากับของใหม่ ยังไม่แน่ว่า การประสานเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ทั่วทั้งแอ่ง

2.ฝายที่ไม่มีพื้นที่รับน้ำ ฝายรูปแบบนี้ สร้างขึ้นมาภายหลังจากเกิดปัญหากล้งน้ำที่ลุ่มน้ำลี้ เนื่องจากระดับน้ำในแม่น้ำลี้ลดต่ำลง และแห้งเร็วกว่าปกติที่เคยเป็นมา รัฐบาลจึงแก้ปัญหานี้โดยสร้างฝายชนิดนี้ขึ้นเป็นช่วงๆ ตามลำน้ำลี้ ได้แก่ ฝายดอยโตน ฝายผาเวียง และฝายศรีเตี้ย ฝายลักษณะนี้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในการกักเก็บน้ำ ชะลอน้ำให้ไหลลงสู่ฝายลูกล่างช้าลง กล่าวคือ ต้องการรักษาระดับน้ำได้ดินในบริเวณที่ฝายตั้งอยู่ เนื่องจากแม่น้ำลี้มีลักษณะน้ำห้วยคือ น้ำหลากในช่วงฤดูฝน และแห้งแล้งในช่วงฤดูร้อน การที่มีฝายแบบนี้ตั้งอยู่ จึงช่วยไม่ให้น้ำไหลลงสู่ที่ราบเร็วเกินไป ฝายแบบนี้ช่วยกักเก็บน้ำบริเวณหลังฝาย ให้มีใช้จนถึงช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านที่ทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง การที่รักษาระดับน้ำได้ดินไว้ได้ ช่วยให้ชาวนาสามารถเจาะน้ำบาดาล เพื่อนำไปใช้ในยามแล้ง ฝายชนิดนี้จึงไม่มีลำเหมืองส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตร และไม่มีองค์กรเหมืองฝายควบคุม

ฝายดอยโตน

ฝายลูกนี้ไม่มีลำเหมืองส่งน้ำเข้าพื้นที่การเกษตร ใช้ประโยชน์เพื่อการกักเก็บและชะลอน้ำเพื่อส่งต่อให้ฝายลูกล่าง และรักษาระดับน้ำได้ดินบริเวณที่ตั้งฝาย

แบ่งน้ำระบบ “ต้าง” และ “บั้ง”

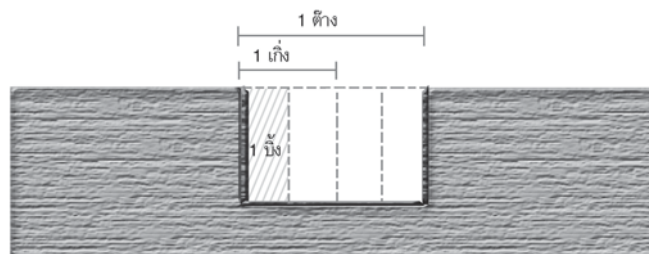

ฝายป่าพลู เป็นฝายลูกที่สามของกลุ่มน้ำลี้ มีลูกเหมือง ราว 200 คน มีแก่งฝายเป็นหัวหน้าดูแลพร้อมกับผู้ช่วย 3 คน ลำเหมืองหลวงของฝายห้วยตึงยาวประมาณ 3 กิโลเมตร ส่งน้ำเข้าหล่อเลี้ยงพื้นที่หมู่บ้านป่าพลู บ้านทุ่งม่าน น้ำเหล่านี้จะถูกผันเข้านาในทุ่ง ได้แก่ ทุ่งเกาะ ทุ่งโป่ง ทุ่งนอก ทุ่งใต้ ทุ่งโฮ้ง ทุ่งหน้าวัด ทุ่งโป่งแก่น ทุ่งกัว และทุ่งม่าน โดยมี ทุ่งหลวง (ทุ่งป่าพลู) เป็นพื้นที่รับน้ำใหญ่ที่สุดประมาณ 600 ไร่

“ในอดีตฝายลูกนี้เป็นฝายไม้หลักนำเอาหินมาทำ ตอนที่มีการตีฝายจะต้องเตรียมไม้เรียกกันว่า “ตกลักตัก

ค้ำ” คนที่มีนา 1 ไร่ ต้องเตรียมไม้ตามนี้ ไม้หลักสั้นยาว 1-1.5 คอก จำนวน 20 เล่ม ไม้หลักยาวยาว 3-4 คอก จำนวน 10 เล่ม ไม้ค้ำยาว 8-10 คอก จำนวน 2 เล่ม หินก้อนใหญ่ (คนที่ใช้น้ำ 1 ต้าง จำนวน 1 หลัวะ (1 หลัวะ คือจำนวนหินที่นำมาถมพื้นที่ 1x1x1 เมตร) หินนี้ต้องเป็นก้อนใหญ่ ถ้าเป็นหินก้อนเล็ก แก่งฝายจะคัดออกเพราะหินจะไหลไปกับน้ำ

ขณะตีฝายแก่งฝายจะคุมลูกเหมือง โดยให้ตีไม้เป็นแถวสองแถววางลำน้ำลี้ ระหว่างแถวจะมีช่องหย่อนหินก้อนใหญ่ลงไป แก่งฝายต้องเดินดูว่าใครได้ส่วนของใครผ่าน จากนั้นแก่งฝายจะเอาปูนขาวทำเครื่องหมายไว้ว่าผ่านแล้ว ส่วนคนที่หินก้อนเล็กหรือไม่ได้ขนาด ไม้ที่เอามาตีไม้ไขไม้เนื้อแข็ง ก็จะถูกแก่งฝายคัดออก เมื่อคัดออกแล้ว ก้อนหินก็ก้อน ไม้ก็อัน แก่งฝายจะบันทึกไว้ แล้วปรับไหมรายการละ 5 บาท เงินที่เก็บได้ก็เอาไว้เป็นกองกลางสำหรับซ่อม หรือกันเหมืองขาด คนที่ไปตีฝายมีเกือบ 300 คน คนที่ใช้น้ำไปหมดทุกคน

4 บั้ง = 2 เก่ง = 1 ต้าง

การแบ่งน้ำในอดีตมีการแบ่งเป็นต้าง 1 ต้างเท่ากับ 4 บั้ง (เสี้ยว) ถ้าต้างต้างจะเรียกว่า เกิง (ครึ่ง) ชาวบ้านมีนา 2 งาน แก่ฝ่ายจะแบ่งน้ำให้ 1 บั้ง (เสี้ยว) ถ้าน้ำไม่พอเราสามารถไปขอซื้อน้ำจากแก่ฝ่าย เพิ่ม 1 บั้ง (เสี้ยว) ราคา 500 บาท เวลาจะนำน้ำเข้า 1 บั้ง (เสี้ยว) ก็คือเท่ากับ 1 ตลับไม้ขีดไฟ เพราะนั้นเท่ากับ 1 ต้าง ให้เอา 1 ต้างแบ่งเป็น 4 ส่วนก็จะได้เป็น 1 บั้ง (เสี้ยว)

ค่าตอบแทนแก่ฝ่ายในอดีต แก่ฝ่ายจะได้น้ำ 3 ต้าง ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นให้เงินโดยมีการเก็บไร่ละ 50 บาท แก่ฝ่ายมีผู้ช่วยและเคยมีลำนน้ำ ปัจจุบันไม่มีลำนน้ำแล้วเพราะเวลาแจ้งข่าวเหมืองฝ่ายก็ขอให้ผู้ใหญ่บ้านประกาศ การตอบแทนก็เอาเงินทั้งหมดที่เก็บได้มาแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นเงินของเหมืองฝ่ายเก็บเอาไว้เลี้ยงผีฝ่าย ซ่อมคันเหมือง ส่วนที่สองเป็นเงินตอบแทนแก่ฝ่ายกับผู้ช่วย

งานอย่างหนึ่งที่เหมืองฝ่ายต้องร่วมกันทำ คือ การเอาขี้เหมือง หรือล่องเหมือง สมาชิกลูกเหมืองจะมีการตกลงโดยเอาความยาวของไม้ยาวเล่มหนึ่งเป็นเกณฑ์ สมมุติไม้ยาว 8 ศอก เราก็จะกำหนดว่า ไม้หนึ่งยาว 8 ศอก ให้คนที่ใช้น้ำ 1 บั้ง เป็นคนล่องเหมือง โดยเอาความยาวของไม้เป็นหลัก คนที่ใช้น้ำ 1 ต้าง เวลาล่องเหมืองก็ได้ล่องเหมืองตามความยาวของ 4 ไม้ (32 ศอก) ล่องเหมืองตั้งแต่ปากเหมืองจนสุดล่อง เราก็ช่วยๆ กันไป เมื่อสมัยเป็นฝ่ายไม้จะใช้เวลาล่องเหมืองประมาณ 2 วัน ปัจจุบันเป็นฝ่ายคอนกรีตใช้เวลา 1 วัน เท่ากับว่าคน 300 คน มาช่วยกันทำงาน 1 วัน

ในบางฤดูช่วงหน้าแล้งน้ำไม่เพียงพอ ชาวบ้านจะมีการประชุมให้แก่ฝ่ายทราบว่าจะขอ “โหล่น้ำ” เพราะชาวบ้านที่มีนาอยู่ปลายน้ำไม่ได้กินน้ำ แก่ฝ่ายจะประกาศบอกให้ทางต้นเหมืองทราบว่าทางท้ายเหมืองขอ โหล่น้ำ ไปช่วย ทางต้นน้ำก็จะปิดปากต้างปากท่อเป็นเวลากี่วันก็แล้วแต่แก่ฝ่ายจะกำหนด แต่ส่วนมากไม่เกิน 7 วัน พอครบกำหนด ทางท้ายเหมืองก็จะปิดปากเหมืองของตน เพื่อโหล่น้ำมาทางต้นเหมืองบ้างสลับกันไป”

สัมภาษณ์แก่ฝ่ายป่าพลู : นายสนั่น วันนะห้วย
วันที่ 18 สิงหาคม 2552

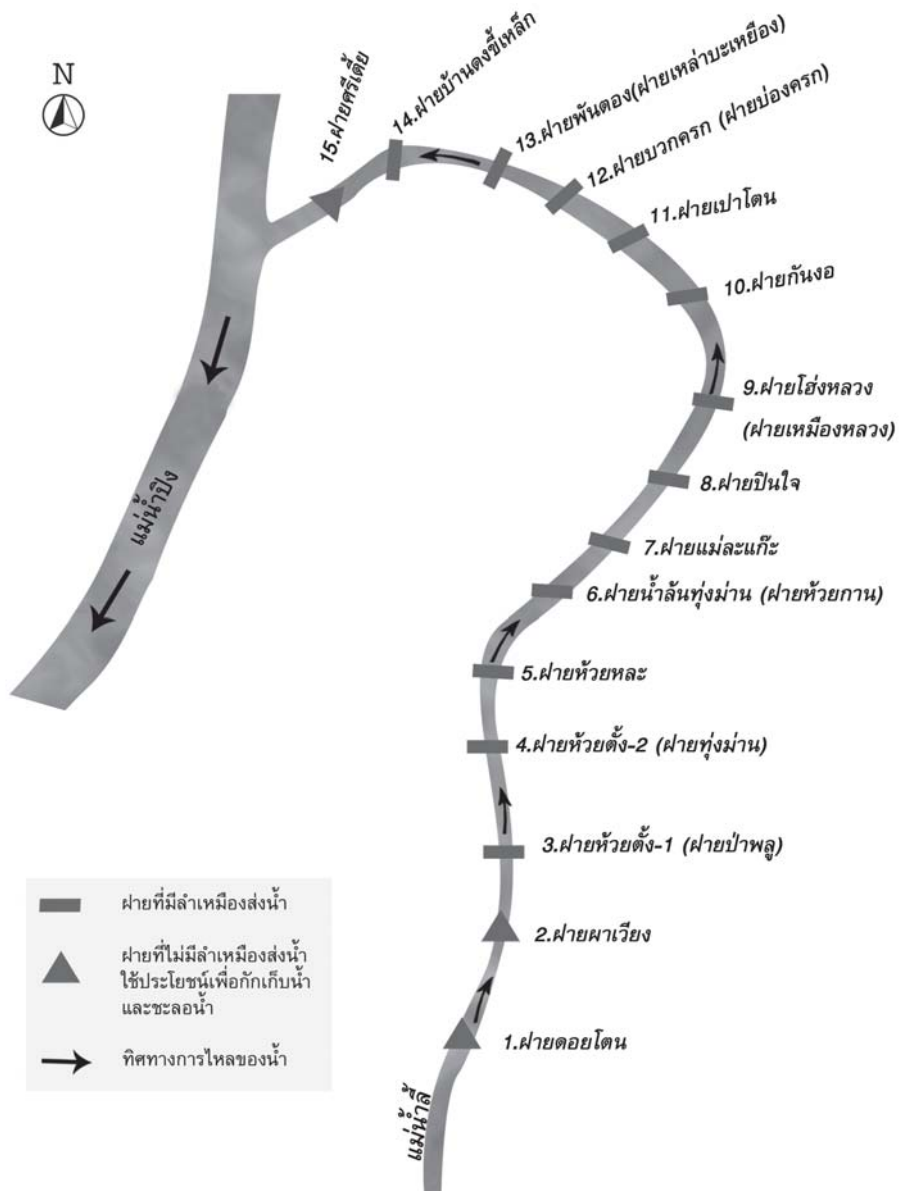

งานล่องเหมือง หรือการเอาขี้เหมือง

ทุ่งหลวงป่าพลู

แผนที่แสดงฝายในลำน้ำแม่ลี โหล่งบ้านโฮ้ง

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สํารวจปีพ.ศ.2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

5. เหมืองฟายเมืองจอมทอง

จอมทองตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ สภาพภูมิประเทศทางทิศตะวันตกเป็นที่ราบเชิงเขาสลับกับเขาเตี้ย สภาพดินไม่อุ้มน้ำ การชะล้างและการไหลของน้ำเร็ว ทำให้ขาดแคลนน้ำในช่วงฝนแล้ง ส่วนทางทิศตะวันออก เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ เมื่อฝนตกติดต่อกันหลายวัน แม่น้ำปิงจะทะลักเข้ามาจนระบายไม่ทัน ทำให้น้ำท่วม อำเภอจอมทองใช้แม่น้ำปิงเป็นลำน้ำหลัก ช่วงที่ผ่านจอมทองมีระยะทาง 22 กิโลเมตร และมีลำน้ำสาขา รวมความยาว 623 กิโลเมตร

ลำน้ำปิงช่วงที่ไหลผ่านอำเภอจอมทอง ในฤดูแล้งน้ำจะน้อยมากจนบางแห่งแห้งขอด มีฝายที่สร้างกั้นลำน้ำปิง 2 ฝาย ได้แก่ฝายดอยน้อย และฝายวังป่าน ส่วนในลำน้ำสาขา จากการสำรวจเฉพาะในลำน้ำแม่กลาง ลำน้ำแม่แจ่ม และลำห้วยอีก 6 สาย พบว่ามีการสร้างฝายทั้งหมด 40 ฝาย สามารถจัดสรรน้ำให้ชาวบ้านชาวไร่ใช้ในการทำนา ทำสวน ทำสวนแล้ง รวมทั้งสวนลำไยได้หลายหมื่นไร่

ฝายลูกหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงในจอมทอง คือ **ฝายเหมืองหลวง** ซึ่งสามารถส่งน้ำป้อนให้ชาวบ้านชาวไร่ได้ถึง 22,000 ไร่

ลำน้ำและลำห้วยที่ใช้ประโยชน์ ในแหล่งเมืองจอมทอง	
น้ำแม่แจ่ม	น้ำแม่ปิง
น้ำแม่กลาง	น้ำแม่แตะ
น้ำแม่เตี๊ยะ	น้ำแม่หอย
น้ำแม่ป้อน	น้ำแม่ยะ
น้ำแม่สอย	น้ำแม่ปือก
ห้วยทราย	น้ำแม่เปะ

ฝายเหมืองหลวง : ฝายโบราณกับการแบ่งน้ำใน

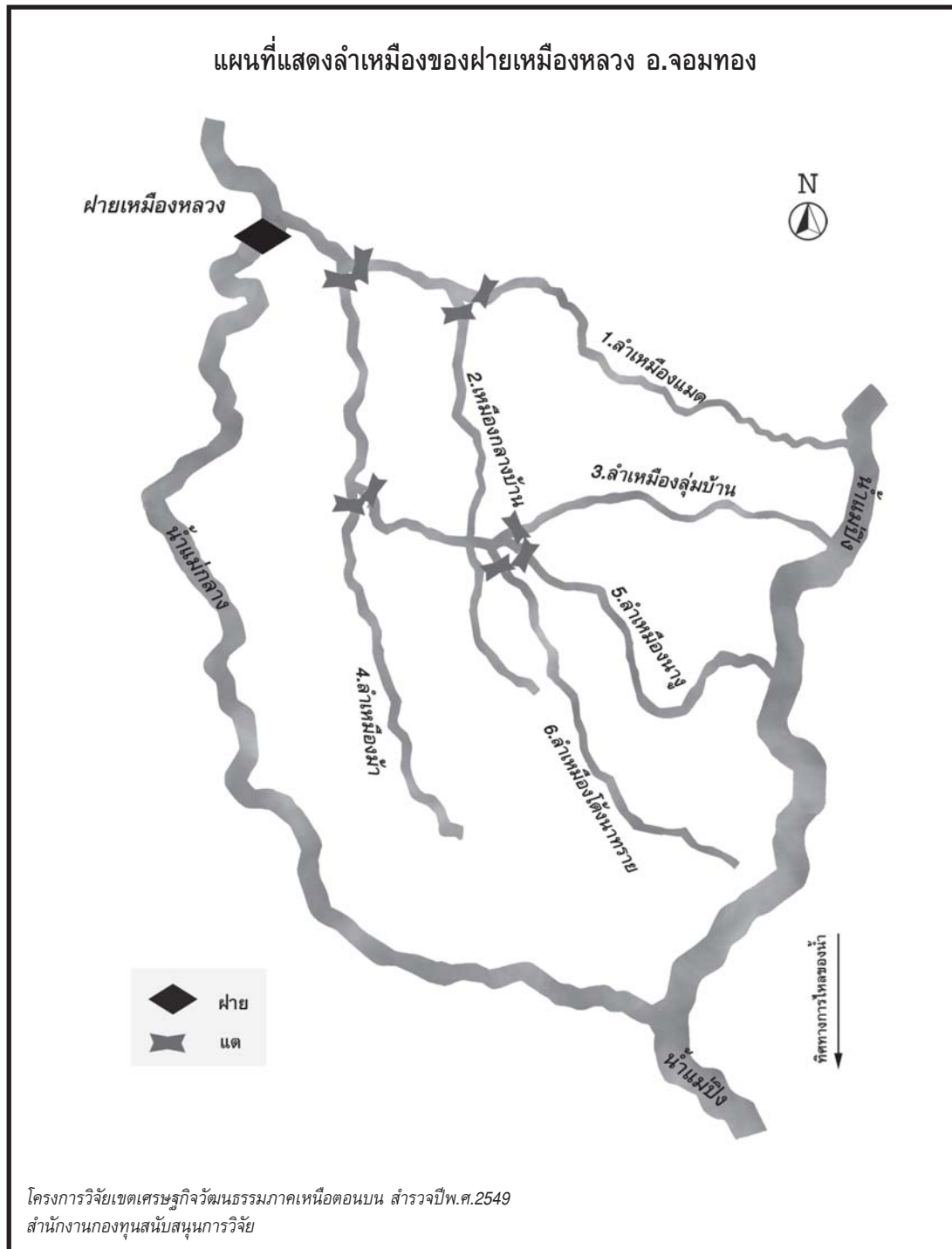
แหล่งเมืองจอมทอง⁷

ฝายเหมืองหลวงจอมทอง เป็นฝายที่สร้างขึ้นทดน้ำจากน้ำแม่กลางไปใช้ตลอดความยาว 22 กิโลเมตร มีฝายทั้งหมด 6 ลูก ฝายเหมืองหลวงเป็นฝายลูกที่ 5 ถือว่าเป็นฝายประวัติศาสตร์ เพราะสร้างมานานจนไม่สามารถระบุได้ว่าสร้างในปี พ.ศ.ใด และใครคือผู้สร้าง มีเพียงตำนานเรื่องเล่าจากชาวบ้านว่า ชื่อเดิมของฝายเหมืองหลวงชาวบ้านเรียกว่า “ฝายแม่หม้าย” เนื่องจากแม่หม้ายคนหนึ่งเป็นคนคิดว่าควรจะสร้างฝายลูกนี้ขึ้น

ฝายเหมืองหลวง

ในฤดูแล้งน้ำแห้งขอดจนไม่สามารถใช้น้ำทำการเกษตรได้ แต่ในฤดูฝนฝายแห่งนี้ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของระบบเกษตรจอมทองด้วยพื้นที่รับน้ำกว่า 20,000 ไร่

ตารางแสดงรายชื่อฝ่าย ในลุ่มน้ำแม่กลาง และลำห้วยสาขาอำเภอจอมทอง จ.เชียงใหม่

ชื่อห้วย	ชื่อฝ่าย	ชื่อเหมือง	ยาว (กม.)	พื้นที่รับน้ำ (ไร่)		ค่าน้ำหล่อปี		
				นาข้าว	ลำไย	ข้าวนาปี	สวนแล้ง	สวนลำไย
แม่กลาง	ฝ่ายแม่หาด (180 ปี)	เหมืองแม่หาด	9.8	500	3,000	7 กก./ไร่	25 บาท	3 บาท/ตัน
	ฝ่ายแม่หอย (สันหลวง)	เหมืองแม่หอย	6.3	730	927	28 กก./3 ไร่	25 บาท/ไร่	3-5 บาท/ตัน
	ฝ่ายเหมืองห้วยค้ำงไฟ	เหมืองห้วยค้ำงไฟ	-	-	-	-	-	-
	ฝ่ายเหมืองใหม่	เหมืองใหม่	18	6,000	4,000	7 กก./ไร่	20 บาท/ไร่	60 บาท/ไร่
	ฝ่ายเหมืองหลวง	เหมืองแมด	13	1,950	50	7 กก./ไร่	25 บาท/ไร่	สมาชิก 25 บาท/ปี ไม่สมาชิก 400 บาท/ปี
		เหมืองกลางบ้าน*	-	-	-	-	-	-
		เหมืองม้า	1.8	180	90	7 กก./ไร่	30 บาท/ไร่	40 บาท/ไร่
		เหมืองลุ่มบ้าน	2	500	-	7 กก./ไร่	30 บาท/ไร่	50 บาท/ไร่
		เหมืองนางู	2.65	400	170	7 กก./ไร่	30 บาท/ไร่	40 บาท/ไร่
		เหมืองทุ่งนาทราย	2	500	-	7 กก./ไร่	30 บาท/ไร่	40 บาท/ไร่
	ฝ่ายวังหิน	เหมืองวังหิน	1.5	1,800	1,500	1,200 บาท/ปี	30 บาท/ไร่	30 บาท/ไร่
ห้วยแม่หอย	ฝ่ายผาอุตุ	เหมืองผาอุตุ	7	400	-	7 กก./ไร่	30 บาท/ไร่	30 บาท/ไร่

ตารางแสดงรายชื่อฝ่าย ในลุ่มน้ำแม่กลาง และลำห้วยสาขาอำเภอจอมทอง จ.เชียงใหม่ (ต่อ)

ชื่อห้วย	ชื่อฝ่าย	ชื่อเหมือง	ยาว (กม.)	พื้นที่รับน้ำ (ไร่)		ค่าน้ำหล่อ/ปี	
				หน้าข้าว	ลำไย	ข้าวหปี	สวนแล้ง สวนลำไย
ห้วยแม่ป้อน	ฝ่ายตาดมื่น	เหมืองตาดมื่น	2.5	500	200	28 กก./3 ไร่	30 บาท/ไร่ 10 บาท/ตัน
	ฝ่ายแม่ป้อน	เหมืองแม่ป้อน	3	2,800	-	28 กก./3 ไร่	40 บาท/ไร่ 10 บาท/ตัน
	ฝ่ายวังควาย	เหมืองวังควาย	2	200	-	15 บาท/ไร่	30 บาท/ไร่ 3 บาท/ตัน
	ฝ่ายพระบาท	เหมืองพระบาท	3.5	500	-	15 บาท/ไร่	30 บาท/ไร่ 3 บาท/ตัน
	ฝ่ายทุ่งแคบ	เหมืองทุ่งแคบ	5	-	1,400	-	- 30 บาท/ไร่
ห้วยแม่แตะ	ฝ่ายแม่แตะ	เหมืองคลองห้วยโป่ง	1.4	100	-	70 บาท/ไร่	50 บาท/ไร่ -
		เหมืองมะกอก					
		เหมืองทุ่งแก					
		เหมืองกึ่งดินเสือ					
		เหมืองลึก					
ห้วยแม่เตี๊ยะ		เหมืองขุนอยหลวง					
	ฝ่ายแม่เตี๊ยะ	เหมืองแม่เตี๊ยะ	6.5	70	800	14 กก./3 ไร่	60 บาท/ไร่ 3 บาท/ตัน
	ฝ่ายเหมืองดง	เหมืองดง	6.5	700	800	14 กก./3 ไร่	50 บาท/ไร่ 100 บาท/ไร่
	ฝ่ายพ้ออินทร์	เหมืองพ้ออินทร์	5	300	-	ข้าว 1 ถึง/3 ไร่	25 บาท/ไร่ -
	ฝ่ายเหมืองดอย	เหมืองดอย	16	-	5,000	-	- 200 บาท/ไร่

* ไม่ให้นำในการเกษตร ใช้ในการเล้าเลี้ยงของเทศบาล

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สํารวจ พ.ศ.2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝายเหมืองหลวงตั้งอยู่ ณ หมู่บ้านอังครักษ์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง เดิมทีมีโครงสร้างเป็นฝายไม้ เช่นเดียวกับฝายอื่นๆ ที่พบในพื้นที่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูนในอดีต เปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตเมื่อพ.ศ.2520

ฝายเหมืองหลวงสามารถส่งน้ำขึ้นไปเลี้ยงไร่นา มีผู้ใช้น้ำประมาณ 2,000 ครัวเรือน มีพื้นที่รับน้ำอยู่ใน 4 ตำบล ได้แก่ ตำบลบ้านหลวง ตำบลช่วงเปา ตำบลดอยแก้ว และตำบลสบเตี๊ยะ มีพื้นที่รับน้ำทั้งหมดประมาณ 22,000 ไร่ เพิ่มจาก 15 ปีที่แล้ว ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 16,000 ไร่ เฉพาะ “ทุ่งหลวง”⁸ ทุ่งเดียว มีพื้นที่ครอบคลุมถึง 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านหลวง ตำบลดอยแก้ว ตำบลสบเตี๊ยะ

ความโดดเด่นของระบบการกระจายน้ำของฝายเหมืองหลวงจอมทอง เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลถึงความสามารถในการผลิตของพื้นที่นี้ ฝายจอมทองที่มีลำเหมืองหลักเพียงเส้นเดียว แต่สามารถกระจายน้ำตามพื้นที่เพราะปลูก โดยอาศัยลำเหมืองย่อยส่งน้ำ 5 เส้น ได้แก่ 1) ลำเหมืองแมต มีความยาวประมาณ 13 กิโลเมตร ส่งน้ำเข้าเลี้ยงทุ่งหลวง ทุ่งนาแก้ว ทุ่งโค้งวัก ทุ่งรินทม ทุ่งมะม็อก และทุ่งเหมืองแมต 2) ลำเหมืองม้า มีความยาวประมาณ 1.8 กิโลเมตร ส่งน้ำเข้าเลี้ยงทุ่งนาทราย ทุ่งดอยแก้ว ทุ่งสบเตี๊ยะ และทุ่งหมากหนุ่ม 3) ลำเหมืองลุ่มบ้าน มีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร ส่งน้ำเข้าทุ่งศาลา และทุ่งลุ่มบ้าน 4) ลำเหมืองนางู มีความยาว 2.65 กิโลเมตร ส่งน้ำเข้าทุ่งเหล่าบะอึก ทุ่งสันวัดท่า ทุ่งเหล่าไผ่นก และทุ่งเหล่าบะมี 5) ลำเหมืองทุ่งนาทราย มีความยาว 2 กิโลเมตร ส่งน้ำเข้าทุ่งนาทราย ทุ่งหลวง และทุ่งหมากหนุ่ม รวมทั้งสิ้น ฝายเหมืองหลวงสามารถส่งน้ำได้เป็นระยะทางถึง 21.45 กิโลเมตร

ตารางแสดงรายชื่อหมู่บ้านที่รับน้ำจากฝายเหมืองหลวง

ตำบลบ้านหลวง	ตำบลช่วงเปา	ตำบลดอยแก้ว	ตำบลสบเตี๊ยะ
บ้านแท่นคำ	บ้านท่าศาลา	บ้านแม่กลางป่าปู	บ้านวังปิ่น
บ้านลุ่มใต้	บ้านช่วงเปา	บ้านดอยแก้ว	บ้านเชิงดอย
บ้านหลวงใต้	บ้านฮ่อม		บ้านท่าหลุก
บ้านแม่กลาง	บ้านสี่แยกน้อย บ้านสันป่าซาง บ้านรวมน้ำใจช่วงเปา		บ้านทุ่งหมากหนุ่ม บ้านวังปาน บ้านสบเตี๊ยะ

ด้วยความสามารถในการกระจายน้ำของฝายเหมืองหลวงจอมทอง ทำให้สามารถครอบครองพื้นที่เพาะปลูกใหญ่ที่สุดของเมืองจอมทอง ทำการเพาะปลูกได้ทั้งนาปี นาปรัง และการปลูกพืชสวนแล้ง เช่น หอมแดง ถั่วเหลือง ลำไย พืชผักต่างๆ บางพื้นที่สามารถทำการเกษตรได้ถึง 3 ครั้ง/ปี

การแบ่งน้ำของฝายเหมืองหลวง อ.จอมทอง

เหมืองหลวงจอมทองแบ่งน้ำให้ชาวนา โดยใช้หน่วยวัดเป็น “นิ้ว” โดยใช้ท่อพีวีซีขนาด 1 นิ้ว 2 นิ้ว 3 นิ้ว ตามลำดับ แบ่งน้ำเข้านา เช่น ชาวนาถือครองที่ดิน 1 ไร่ ได้รับน้ำเข้านา 1 นิ้ว นา 5 ไร่ ได้น้ำ 2 นิ้ว นา 10 ไร่ ได้น้ำ 3 นิ้ว ตามลำดับ ส่วนการทำงานเหมืองฝาย เช่น การล่องเหมือง แบ่งงานกันทำโดยเอาจำนวนที่นาเป็นเกณฑ์ ดังนี้ นาน้อยกว่า 5 ไร่ ต้องทำงานเหมืองฝาย 1 คน นามากกว่า 5 ไร่ ต้องมาทำงาน 2 คน งานล่องเหมืองปกติใช้เวลา 4-5 วัน จึงแล้วเสร็จ

การทำงานในระบบเหมืองฝายเริ่มเวลา 08.00 น. และเลิกเวลา 16.30 น. หากมาสายเกินเวลาที่กำหนดต้องถูกปรับเป็นเงิน 150 บาท/วัน ในกรณีที่มีเหตุจำเป็น เช่น มีงานศพในหมู่บ้าน เจ็บป่วย จะได้รับยกเว้น ในการทำงานเหมืองฝายนี้ เจ้าของนาที่เป็นผู้หญิงต้องจ้างแรงงานมาทำงานแทนตน

เหมืองลุ่มบ้าน

ในฤดูฝนที่น้ำมากเกินไป แต่ฝายจะปิดประตูน้ำเป็นช่วงๆ เพื่อป้องกันน้ำเข้าลุ่มเหมืองขาด ในภาพลุ่มเหมืองจึงแห้งขอดแม้จะเป็นฤดูฝน

ใช้น้ำเหมืองข้ามโหล่ง

โดยปกติแล้ว เหมืองฝายของเมืองจอมทอง ชาวจอมทองก็เป็นผู้ใช้ แต่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปในปัจจุบัน ชาวบ้านวังสะแกงข้ามน้ำไปมาซื้อที่ดินอยู่ฝั่งจอมทอง ปลูกข้าวและถั่วเหลือง เป็นต้น ในกรณีนี้ ชาววังสะแกงจำเป็นต้องเข้ามาเป็นสมาชิกในระบบเหมืองฝายของจอมทอง และถ้าเขามีนาอยู่ฝั่งวังสะแกงด้วย เขาก็จะมีสมาชิก 2 เหมือง คือ ทั้งฝั่งวังสะแกง และฝั่งจอมทอง

ตัวอย่างกรณีนายสมบุญ เทพแก้ว อายุ 60 ปี เป็นชาวนาบ้านวังสะแกง แต่มีที่นาอยู่จอมทอง เขามาทำนาที่จอมทอง และใช้เหมืองหลวงของระบบเหมืองฝายจอมทอง ต่อมาเขาได้รับเลือกให้เป็นผู้ช่วยแก่ฝาย และได้เป็นแก่เหมือง (หัวหน้าเหมือง) ลุ่มบ้าน ดูแลระบบเหมืองลุ่มบ้านทั้งหมด

ตารางแสดงค่าตอบแทนคณะกรรมการเหมืองฝาย

ชื่อเหมือง	ค่าตอบแทน (ค่าน้ำหล่อ)			
	ข้าวหยาบ	นาปรัง	พืชเลี้ยง	ลำไย
เหมืองแมด	1 ไร่เก็บข้าว	ไร่ละ 25 บาท	ไร่ละ 25 บาท	เป็นสมาชิกไร่ละ 25 บาท (ต้องไปคล้องเหมือง) ไม่เป็นสมาชิกไร่ละ 400 บาท
	7 กิโลกรัม			
เหมืองม้า	1 ไร่เก็บข้าว	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท
	7 กิโลกรัม			
เหมืองลุ่มบ้าน	1 ไร่เก็บข้าว	ไร่ละ 30 บาท	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 50 บาท
	7 กิโลกรัม			
เหมืองนางู	1 ไร่เก็บข้าว	ไร่ละ 30 บาท	ไร่ละ 30 บาท	ไร่ละ 40 บาท
	7 กิโลกรัม			
เหมืองโต้งนาทราย	1 ไร่เก็บข้าว	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท
	7 กิโลกรัม			

นาที่ใช้น้ำจากฝายลำห้วย

ส่วนใหญ่เป็นที่นาในหุบเขาจึงมีพื้นที่น้อยแต่ละ
แห่งมีพื้นที่เพียง 5-20 ไร่ และใช้น้ำจาก
ระบบฝายในลำห้วย ซึ่งเป็น “ฝายชะกุ่ม”

6. เขื่อนฝายเมืองลี

แม่น้ำลี้ มีความยาว 126 กิโลเมตร นับว่าเป็นสายเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรของอำเภอลี
แต่พื้นที่การเกษตรที่ใช้น้ำจากแม่น้ำลี้ ส่วนใหญ่เป็นที่ราบอยู่ทางตอนเหนือของเมืองลี ส่วนทางทิศใต้
ของอำเภอกลับแทบไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลี้เลย เพราะเป็นช่วงที่แม่น้ำไหลต่ำกว่าพื้นที่การเกษตร
ไม่สามารถผันน้ำมาใช้ได้อย่างเต็มที่ พื้นที่ในบริเวณนี้ส่วนใหญ่ จึงใช้น้ำจากลำห้วยแควสาขาของ
แม่น้ำลี้เป็นหลัก จากการสำรวจของโครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมนี้ ได้ค้นพบฝายแล้วไม่ต่ำกว่า
100 ฝาย⁹ เฉพาะในห้วยแม่แตะห้วยเดียวมีฝายถึง 63 ฝาย¹⁰

ห้วยแม่แตะ

ห้วยแม่แตะ เป็นลำห้วยแควสาขาหนึ่งของแม่น้ำลี้ มีการใช้ประโยชน์ทางการเกษตรอย่างกว้างขวาง
ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ห้วยแม่แตะมีต้นกำเนิดอยู่บนภูเขาในเขตรอยต่อระหว่างอำเภอลี จังหวัดลำพูน
และอำเภอเงิน จังหวัดลำปาง เกิดจากการรวมกันของห้วยสายเล็กๆ หลายสาย ห้วยสาขาที่สำคัญที่มี
การใช้น้ำได้แก่ ห้วยแม่จันฮาว และห้วยแม่แตะ ก่อนที่ทั้งสองห้วยจะไหลไปรวมกันที่บ้านแม่หวางลุ่ม
กลายเป็นลำห้วยสายเดียวเรียกว่า “ห้วยแม่แตะ” ห้วยสายนี้ไหลลัดเลาะไปตามภูเขา ผ่านชุมชนที่ตั้ง
ถิ่นฐานในที่ราบเชิงเขา เช่น ชุมชนบ้านแม่หวาง ชุมชนบ้านม่วงสามปี ชุมชนบ้านลี้หลวง เป็นต้น พื้นที่
รับน้ำจากห้วยแม่แตะตอนต้นส่วนใหญ่ จึงเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก ที่แยกตัวกันกระจายอยู่ตามหุบเขา ส่วน
บริเวณลำห้วยตอนล่างเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่บริเวณที่ราบเชิงเขา ที่อาจมีพื้นที่รับน้ำรวมกันถึงกว่า 1,500
ไร่¹¹

ระบบเหมืองฝาย

ฝายที่พบในลำห้วยแม่แตง และห้วยแม่จันทน์ จาก การสำรวจเบื้องต้นโดยโครงการวิจัยเขตฯ มีทั้งหมด 63 ฝาย แบ่งเป็นฝายที่พบในลำห้วยแม่จันทน์ 23 ฝาย ห้วยแม่แตง 31 ฝาย และฝายที่อยู่ทางตอนล่างหลังจากที่ห้วยสองสาย รวมกันแล้วอีก 9 ฝาย ฝายที่พบแทบทั้งหมด เป็นฝาย ขนาดเล็กที่มีพื้นที่รับน้ำไม่เกิน 100 ไร่ มีเพียงฝาย 9 ฝาย ทางตอนล่างที่มีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ถึง 1,000 ไร่

ฝายในลำห้วยแม่แตงมีทั้งฝายคอนกรีต ฝายหินทิ้ง และฝายไม้ คือ ฝายคอนกรีต จำนวน 15 ฝาย ส่วน ใหญ่ฝายคอนกรีตเหล่านี้สร้างขึ้นในช่วงประมาณ 10-20 ปี ที่ผ่านมา แทนฝายไม้เดิม ฝายหินทิ้ง มีเพียงแห่งเดียว อยู่ในห้วยแม่จันทน์ คือฝายย่าแก้ว (ฝายห้วยไค้) สาเหตุ ที่มีฝายหินทิ้งเพียงแห่งเดียว เนื่องจากลำห้วยบริเวณนี้ เป็นหิน ไม่สามารถตีหลักปักไม้ฝายลงไปได้ ผู้ที่คิดสร้าง ฝายจึงใช้วิธีการขนหินที่อยู่ริมลำห้วยมากองรวมกันให้สูง ขึ้นเป็นฝายแทน ฝายไม้ เป็นฝายที่พบได้ทั่วไปตลอดลำห้วย มีจำนวนทั้งหมด 46 ฝาย

ลำเหมือง

ลำเหมืองในระบบเหมืองฝายห้วยแม่แตง มีความ ยาวตั้งแต่ 20 เมตร จนถึงนับสิบกิโลเมตร ลำเหมืองบาง สายเป็นลำเหมืองสายเดียวโดดๆ ไม่มี “เหมืองซอย” หรือ ลำเหมืองย่อยที่แยกจากลำเหมืองหลัก แต่บางลำเหมืองก็ มีเหมืองซอยแยกไปในพื้นที่รับน้ำอีกนับสิบสาย โดยเฉพาะฝายทางตอนใต้ทางของลำห้วย ที่มีพื้นที่รับน้ำ ขนาดใหญ่ ลำเหมืองจึงต้องมีขนาดใหญ่และแยกย่อย กระจายทั่วทั้งพื้นที่ ในขณะที่ฝายไม้ในลำห้วยทางตอนเหนือ

ตารางแสดงตัวอย่างรายชื่อฝาย พื้นที่รับน้ำ และจำนวนผู้ใช้น้ำ ของฝายในลำห้วยแม่แตง

ชื่อฝาย	พื้นที่ (ไร่)	ผู้ใช้น้ำ (คน)
ฝายสุกันทา	3	1
ฝายไค้ถ้อย	5	1
ฝายห้วยไค้ถ้อยหลวง	5	2
ฝายหนานบุญ	7	1
ฝายตามี	8	2
ฝายปู่เปี้ย	10	3
ฝายแม่จันทน์	20	3
ฝายไค้ถ้อย	20	7
ฝายไค้ถ้อย	20	8
ฝายปู่เปี้ย	20	2
ฝายย่าตา	20	8
ฝายวังหุด	20	7
ฝายไค้ถ้อย	21	3
ฝายแม่หลวงทา	30	3
ฝายเกาหลามนาบ	30	16
ฝายไค้ถ้อย	30	8
ฝายใหม่	35	5
ฝายไค้ถ้อย	35	33
ฝายผาแดง	40	16
ฝายเก่า	40	16
ฝายไค้ถ้อย	50	9
ฝายย่าจัน	50	3
ฝายเกาหลามนาบ	60	11
ฝายป่าด่าง	70	14
ฝายชะหยาก	85	15
ฝายปู่	100	15
ฝายนาตุ้ม	100	36
ฝายน้อย	100	13
ฝายหลวง	150	22
ฝายบ้านฮั่ว	150	75
ฝายปู่	200	50
ฝายผาแดง	300	56
ฝายไค้ถ้อย	300	50
ฝายนาเลี้ยง	800	85
ฝายนาไร่	1,000	74
ฝายบะโอ	1,000	50
ฝายนาทราย	1,500	172
รวม	6,434	895

กลับสร้างลำเหมืองเป็นเพียงทางน้ำเล็กๆ ลัดเลาะตามลำห้วย แต่มีความยากลำบากในการขุดมาก บางแห่งต้องขุดผ่านหินผาแข็ง บางช่วงต้องก่อลำเหมืองด้วยคอนกรีต หรือทำรางรินเพื่อส่งน้ำแทน ลำเหมืองเหล่านี้จึงมักประสบกับปัญหาพังเสียหายอยู่บ่อยครั้ง จากการทรุดตัวของลำเหมืองเอง และจากดินถล่มลงมาทับลำเหมือง การดูแลลำเหมืองจึงเป็นงานหนักของลูกเหมืองผู้ใช้น้ำ และแก่เหมือง

ระบบการบริหารและการจัดการองค์กร

จากรูปแบบโครงสร้างเหมืองฝายที่หลากหลายตามพื้นที่ ทำให้รูปแบบการจัดองค์กรเหมืองฝายในพื้นที่แห่งนี้ มีความหลากหลายตามไปด้วย มีรายละเอียดดังนี้

1) “ฝายชะกุ่ม” หรือ “ฝายตระกุก” เป็นการ จัดองค์กรเหมืองฝายขนาดเล็กที่สุดในสายระบบการจัดการน้ำ ประกอบด้วยลูกเหมืองตั้งแต่ 1-10 คน และส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น มีพื้นที่รับน้ำของฝายไม่เกิน 50 ไร่ ฝายเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอายุราว 3 ชั่วโมงคน และมักตั้งชื่อฝายตามชื่อของคนรุ่นบุกเบิก เช่น ฝายแม่หลวงทา ฝายหนานบุญ ฝายแม่จันทอง ฝายปู่แป้น เป็นต้น ระบบการบริหารของฝายลักษณะนี้ไม่มีความซับซ้อน ปกครองกันด้วยระบบอาวุโสเป็นสำคัญ ไม่จำเป็นต้องมีแก่ฝาย ไม่จำเป็นต้องมีกฎเหมืองฝาย

ฝายชะกุ่มแม่หลวงทา อ.ลี้
ฝายไม้ที่สร้างเป็นรูปโค้งเขาควาย ในลำห้วยแม่แตง

2) เหมืองฝายขนาดกลาง เป็นฝายที่มีขนาดองค์กรใหญ่ขึ้นมาจากฝายชะกุ่ม มีลูกเหมืองประมาณ 10-50 คน ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง เหมืองฝายลักษณะนี้มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 100 ไร่ การบริหารงานภายในเหมืองฝายเริ่มมีการแบ่งหน้าที่ในการทำงาน มีการแต่งตั้ง “แก่เหมือง” แต่เนื่องจากจำนวนสมาชิก มีน้อย จึงไม่มีการตั้งผู้ช่วยแก่ฝายและล่ามน้ำ การประกาศข่าวสารของเหมืองมักใช้วิธีการบอกจากปากต่อปาก เริ่มมีการตั้งกฎเหมืองฝายเป็นแกนกลางในการปกครอง มีระเบียบเรื่องการทำงานเหมืองฝาย การจัดสรรน้ำ และบทลงโทษผู้ที่ลักขโมยน้ำ อย่างไรก็ตาม กฎเหมืองฝายที่สร้างขึ้นมานี้ ยังมีความยืดหยุ่นและผ่อน

ปรนสูง แต่กฎเหมืองฝายบางข้อก็ไม่มีการผ่อนปรน เช่น กฎเหมืองฝายที่ว่าด้วยการขโมยน้ำ มีโทษปรับ 500 บาท หากมีการขโมยน้ำเกิดขึ้นก็ต้องมีการปรับกันอย่างจริงจัง เพื่อรักษาไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎเหมืองฝาย

3) **เหมืองฝายขนาดใหญ่** เป็นระบบเหมืองฝายที่พบทางตอนล่างของลำห้วยแม่แตง เช่น ฝายนาทราย ฝายปู่เถาะ ฝายนาวไร่ ฝายแม่แตง เป็นต้น พื้นที่รับน้ำส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาขนาดใหญ่ ตัวฝายส่วนใหญ่เป็นฝายคอนกรีตถาวร มีจำนวนลูกเหมืองตั้งแต่ 50-100 คน กระจายอยู่ในหลายหมู่บ้านของตำบล และมีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ อาจเป็นพื้นที่เดียวกัน หรือพื้นที่รับน้ำหลายแห่งต่อเนื่องกัน พื้นที่รับน้ำอาจรวมกันได้มากถึง 1,500 ไร่¹²

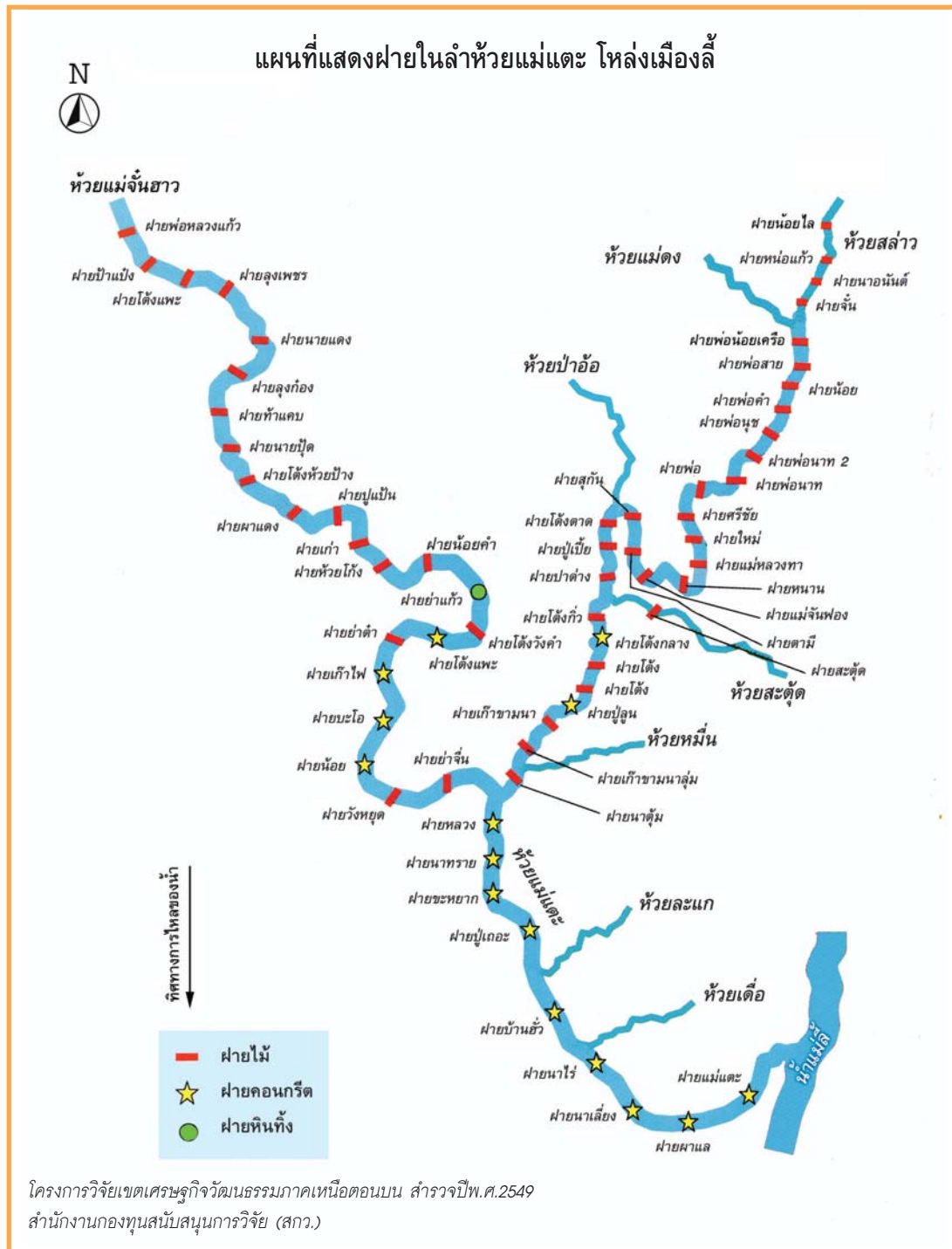
ในการบริหารจัดการองค์กร มีการแต่งตั้งแก่ฝายและผู้ช่วยแก่ฝาย กฎเหมืองฝายทวีความสำคัญมากขึ้น และถูกบังคับใช้อย่างจริงจัง เช่น ในการล่องเหมืองหากใครไม่มาต้องเสียค่าปรับ 200-500 บาท ลูกเหมืองที่มาสายเกินกว่า 8.00 น. ให้ถือว่าขาดงาน ต้องจ่ายค่าปรับ เป็นต้น

ความหลากหลายของโครงสร้าง และระบบการบริหารงานที่ปรากฏ ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ชุมชนสามารถอาศัยความรู้ ความเข้าใจในลักษณะทางภูมิศาสตร์ และพลังของธรรมชาติ คัดค้นเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการความรู้ในการจัดการระบบให้สอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ได้ถูกถ่ายทอดและสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชน

“รางลิน”

รางลิน ถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาความต่างระดับของพื้นที่นา โดยการทำรางรินส่งน้ำข้ามพื้นที่นาที่มีระดับสูงกว่าพื้นที่ข้างเคียง ทำให้สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินได้เต็มประสิทธิภาพ

5 ระบบตลาด : เครือข่ายของ เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

ตลาด คือ สถานที่ที่ซึ่งมีการแลกเปลี่ยน ตลาดแทรกตัวอยู่ในสังคมชุมชน ตั้งแต่แบบที่ง่ายที่สุดไปจนถึงระบบที่ซับซ้อน ตลาดในเมืองใหญ่ รวมทั้งตลาดทางตัวเลขสมัยใหม่ทั้งหลาย แตกต่างไปจากตลาดในชุมชนท้องถิ่น

ลักษณะของตลาดระดับท้องถิ่นในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน คือ ผู้ผลิตเอง หรือพ่อค้ารายย่อย นำสินค้ามาขายในราคาที่ค่อนข้างต่ำ บทบาท (function) ของตลาดดูเป็นการนำผลผลิตมากระจายสู่ผู้คนในชุมชนในท้องถิ่นมากกว่าที่จะเป็นสถานที่ค้ากำไร จุดแข็งของระบบนี้คือ การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า และเกื้อหนุนให้เครือข่ายของชุมชนมีความมั่นคงและอยู่รอด แต่เนื่องจากส่วนต่างระหว่างราคาขายกับต้นทุนของผลผลิตค่อนข้างน้อยหรือน้อยมาก จึงไม่อาจสะสมเงินมากพอที่จะนำไปเป็นต้นทุนพัฒนาเป็นระบบการค้าใหญ่ หรือแม้กระทั่งจะนำมาพัฒนาผลิตผลการเกษตร หรือผลิตภัณฑ์ต่างๆ ของท้องถิ่นเองก็อาจทำได้ยาก ซึ่งอาจนับได้ว่า นี่เป็นข้อด้อยของตลาดในลักษณะนี้

การที่ตลาดจะถือกำเนิดขึ้นที่ใดได้ มีปัจจัยบางอย่างที่ต้องพิจารณา ได้แก่

1. ผู้คน : มีผู้คนและชุมชนที่ต้องการแลกเปลี่ยน
2. ผลผลิต : มีผลผลิตที่เกินพอ และต้องการหาสิ่งที่ยังขาดอยู่
3. เวลา : มีเวลารว่างจากการผลิต ที่จะนัดหมายกันมาแลกเปลี่ยนผลผลิต
4. สถานที่ : มีสถานที่ในชัยภูมิเหมาะสม เดินทางสะดวก
5. การจัดการ : มีการตกลงประสานนัดหมายในเรื่องทั้ง 4 ที่กล่าวมา จนจัดการให้เกิดตลาดได้

ความสำเร็จของตลาด รวมถึงเครือข่ายตลาดในสังคมชุมชนแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มาจากเงื่อนไข
ปรากฏการณ์ต่างๆ ดังนี้

1. ในระหว่างท้องถิ่นที่เป็นเครือข่ายกัน ชุมชนมีความรู้ เข้าใจความเป็นไปของกันและกัน (ว่ามี
ผลผลิตอะไร ความเป็นอยู่ และนิสัยใจคอเป็นอย่างไร ต้องสินค้าประเภทใด)
2. ชุมชนมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจระบบตลาดที่เรียกว่า “วันกาด” และเคยใช้ระบบนี้มาแต่เดิม
3. ระบบตลาดของชุมชน ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นเป็นสำคัญ
4. ชุมชนค้นคิดวิธีจัดระบบตลาดเครือข่าย “เวียนกาด” ได้สำเร็จ
5. ชุมชนมีระบบโครงสร้างพื้นฐาน (มีสถานที่ และเส้นทางไปมาหาสู่กัน) รองรับตลาดเครือข่าย

5

ระบบตลาด : เครือข่ายของ เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

เลี้ยงวัวปล่อย

อมก๋อย ดอยเต่า และฮอด นับว่าเป็นเมืองที่มีภูมิศาสตร์เอื้ออำนวย
แก่การเลี้ยงวัวปล่อย วัวจึงเป็นสินค้าสำคัญของเมืองเหล่านี้

สังคมชุมชนหนึ่งๆ ควรประกอบขึ้นด้วยอะไรบ้าง อย่างน้อยก็ต้องมีพื้นที่ มีผู้คน และมีความ
คิดความเชื่อ และที่ขาดไม่ได้คือ ระบบการผลิตที่ควรจะต้องมีอยู่ แต่ในสภาพความเป็นจริง สภาพ
พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ชุมชนหรือสังคมหนึ่งครอบครองอยู่ อาจไม่เอื้ออำนวยสำหรับการผลิตของทุกอย่าง
ที่จำเป็นสำหรับสังคมได้เสมอไป นอกจากความไม่เพียงพอโดยข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์แล้ว การ
ผันแปรหรือเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ก็อาจนำมาซึ่งความไม่แน่นอนในการผลิต สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุ
ผลักดันให้เกิดการรวมตัวกันของสังคมหรือชุมชน เริ่มจากหน่วยที่เล็กที่สุดคือ ตั้งแต่ครัวเรือน เชื่อมโยง
เข้าเป็นบ้าน จากบ้านเชื่อมโยงเป็นกลุ่มบ้าน เป็นหมู่บ้าน เป็นโหล่ง และเป็นเมือง กิจกรรมที่สำคัญก็
คือการแลกเปลี่ยนผลผลิต หรือแม้แต่แลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิต การรวมตัวกันของคนและชุมชน
ในเบื้องต้นนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า ระบบสังคมหรือชุมชนจะดำรงอยู่ต่อไปได้ โดยมีปัจจัยยังชีพที่
เพียงพอไม่ขาดแคลน

นอกจากแง่มุมที่กล่าวมา ตลาดหรือการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนหรือสังคมในหน่วยที่ใหญ่ขึ้น ก็
จะนำไปสู่การพัฒนาความถนัดเฉพาะทางในการผลิตของชุมชนย่อยแต่ละส่วนที่มาเชื่อมโยงกันนั้น ความ
ถนัดของชุมชนย่อยต่างๆ เหล่านี้ อาจเกิดขึ้นได้จากหลายปัจจัย ปัจจัยที่สำคัญน่าจะเป็นข้อจำกัดของ
พื้นที่ภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้ออำนวยให้มีการผลิตผลผลิต อันเป็นปัจจัยดำรงชีวิตบางอย่าง แต่กลับเอื้อ
อำนวยให้สามารถผลิตสิ่งของอย่างอื่น ที่เป็นที่ต้องการของชุมชนแห่งอื่น ปัจจัยดังกล่าวนี้ ผลักดันให้
ชุมชนค้นหาความได้เปรียบและเรียนรู้ข้อจำกัดของตนเอง แล้วหันไปผลิตสิ่งที่ตัวเองถนัด ทว่าเป็นที่
ต้องการและขาดแคลนในชุมชนอื่น

เขตความสัมพันธ์จำนวนมากของชุมชนเกิดขึ้นบนพื้นที่อันหลากหลาย จากภูเขาจรดแม่น้ำ ชุมชน
เหล่านี้อาศัยความคิด คิดค้นกระบวนการที่จะอยู่ร่วมกัน เพื่อประสานผลประโยชน์ ชุมความแตกต่าง
กันซึ่งมีอยู่และอาจก่อปัญหาให้บรรเทาเบาบางลงไป เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม แตกต่างจากเขตเศรษฐกิจ
ที่รัฐหรือผู้นำมีคำสั่งให้จัดตั้งขึ้น เขต หมายถึง การประกอบขึ้นของมนุษย์กับพื้นที่ ระหว่างความ
เข้าใจกับจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะอยู่กับฐานทรัพยากร คือ ดิน น้ำ ลมฟ้าอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติ
เขตเศรษฐกิจไม่ใช่เขตที่จะสถาปนาให้เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจจากการภายนอก หรือแม้แต่ด้วยการ
ทุ่มเทเงินลงไป เพราะแม้ว่าจะสร้างเขตเศรษฐกิจขึ้นได้ แต่ก็อาจไม่ยั่งยืน หรือสลายลงไปในเวลา
เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม เป็นการประกอบขึ้นของมนุษย์กับพื้นที่ที่เข้ามาจัดระบบร่วมกัน คัดเลือก
กระบวนการต่างๆ ที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอด สร้างหมู่บ้าน เชื่อมโยงแหล่งผลิต เชื่อมชุมชน ก้าวขึ้นสู่

ทอผ้าบ้านด้าล อ. ฮอด

บ้านด้าลเป็นชุมชนในหุบเขา ใน
อดีตต้องปลูกฝ้ายและทอผ้าขึ้นใช้
เอง ชาวบ้านจึงมีความชำนาญใน
การทอผ้า ปัจจุบัน ผ้าทอบ้าน
ด้าลกลายเป็นสินค้าที่ตลาดทั้งใน
และนอกท้องถิ่นต้องการ

สังคมที่มีการแบ่งงานกันทำเพื่อการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า โดยคำนึงถึงว่าการจัดระบบทั้งปวงต้องวางอยู่บนฐานคิดทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ใช้ประโยชน์จากระบบวัฒนธรรม เพื่อค้ำจุนเครือข่ายของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม สิ่งที่เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมสะสมมาคือ ความรู้ในการจัดการธรรมชาติ เอาชนะสิ่งที่เอาชนะได้ มีความรู้ที่จะยอมรับข้อจำกัดบางอย่าง มีความสามารถในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่อาศัยอยู่ในถิ่น ผ่านระบบหลายระบบ สะสมความรู้ในกระบวนการผลิตหลากหลาย เรียนรู้จากเขตแดนประสิทธิภาพ หรือดูยถาภะที่เอื้ออำนวยต่อประสิทธิภาพของระบบที่ชุมชนจะอยู่รอดได้ และยั่งยืนในกาลเวลาหนึ่ง

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่มีเส้นรอบนอก ไม่ใช่พื้นที่ตายตัวเสมอไป แต่ผนวกเอาพื้นที่ที่โยงยึดกันเป็นเครือข่าย เพื่อดำเนินวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจร่วมกัน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมของท้องถิ่นอาจเกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างยืดหยุ่นตามสภาพความเป็นจริง เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมหลายเขตเชื่อมโยงกันข้ามพรมแดนภูมิประเทศ กล่าวคือ อยู่ร่วมในเครือข่ายเขตเศรษฐกิจเดียวกัน แม้จะต่างพื้นที่กัน

โดยลักษณะเช่นนี้ ระบบสังคมก็คือ องค์สภาพพหุใหญ่ ที่ประกอบด้วยชีวิตชีวาของการผลิตและการแลกเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่า ในระบบสังคมที่เป็นจริง ตลาดหรือการแลกเปลี่ยนมีบทบาทสำคัญในพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในสังคม กระทั่งถึงว่า ตลาดและการแลกเปลี่ยนนี้เองเป็นตัวขับเคลื่อนหรือพัฒนาพลังการผลิต ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น นำมาซึ่งวิวัฒนาการสังคมอย่างสำคัญ

ปอยหลวงเมืองดั้น

ผู้คนจากหลายเมืองจำนวน
หลายร้อยคน มีทั้งกะเหรี่ยง
และคนเมือง เข้ามาร่วมงาน
ปอยหลวงที่เมืองดั้น

ระบบการค้าขายท้องถิ่นของเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน อาจถือได้ว่า เป็นระบบที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงระบบหนึ่ง

ปัจจัยสำคัญที่รองรับความสำเร็จของระบบตลาด

1. ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจระหว่างท้องถิ่นตนกับท้องถิ่นอื่น

พื้นที่ภูมิศาสตร์ที่มีศักยภาพในการผลิตมีอยู่หลากหลายในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ผลผลิตดังกล่าวครอบคลุมถึงตั้งแต่ข้าว ลำไย ลิ้นจี่ ส้ม เหมี้ยง พืชผัก การเลี้ยงสัตว์ ของป่า ไปจนถึงผลผลิตแปรรูป และงานหัตถกรรมต่างๆ แต่ละเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความได้เปรียบแตกต่างกัน มีทรัพยากรบางอย่างต่างกัน รวมทั้งมีความชำนาญบางอย่างที่จะผลิตอาหาร และสินค้าที่เมืองอื่นต้องการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อนๆ แต่ละเมืองได้สะสมความรู้ความสามารถ ทำการผลิตอาหารและสินค้าจนเป็นที่ต้องการหรือยอมรับของเมืองอื่นๆ เช่น ปลาและผลิตภัณฑ์จากปลาของจอมทอง สอด และดอยเต่า ของป่าจำพวก เห็ด มะแขว่น ผักหวาน รวมทั้งเกี๊ยะ (ทำจากไม้สน) จากจอมทอง อกก้อย และสอด ผ้าทอจากสอดและจอมทอง กระเทียมและหอมแดงจากบ้านโฮ้ง วัวจากจอมทอง สอด อกก้อย และดอยเต่า เหล้าจากเมืองดั้น ถั่วลิสง เห็ด และผักป่าจากเมืองลี้ เป็นต้น

ตารางแสดงผลผลิตและสินค้าของเมืองต่างๆ

เมือง	ผลผลิตและสินค้าชุมชนที่สำคัญ
ลี้	ผักพื้นบ้าน (เช่น ผักหวาน ผักปุย้า ผักเสี้ยว มะแขว่น ลูกก่อ) เห็ด ไข่มดแดง แมลง (เช่น แมงมัน จิ้งหรีด แมงนูน หนอนไม้ไผ่)
จอมทอง	ปลา ปลาแห้ง ปลาร้า ปลาส้ม วัว แทะ ยอ และเครื่องมือหาปลา
สอด	ปลา ปลาแห้ง ปลาร้า ปลาส้ม มะนาว ผ้าทอมือ แทะ ยอ เครื่องมือหาปลา ไข่มดแดง แมลง (เช่น แมงมัน จิ้งหรีด แมงนูน หนอนไม้ไผ่)
อกก้อย	เห็ด หน่อไม้ เกี๊ยะ (ทำจากไม้สน) ผักพื้นบ้าน พริก มะเขือเทศ
ดอยเต่า	ปลา ปลาแห้ง ปลาร้า ปลาส้ม ผักพื้นบ้าน ไข่มดแดง แมลง (เช่น แมงมัน จิ้งหรีด แมงนูน หนอนไม้ไผ่) มะนาว วัว แทะ ยอ เครื่องมือหาปลา
บ้านโฮ้ง	กระเทียม หอมแดง กระหล่ำปลี กระหล่ำดอก

แผนที่แสดงผลผลิตสำคัญตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สํารวจปีพ.ศ. 2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ลักษณะเด่นของเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ความรู้ความเข้าใจของผู้คนในเรื่องภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจของชุมชนอื่นๆ ระบบวัฒนธรรมของชุมชนที่ถักทอขึ้นจากความสัมพันธ์ของหลายลุ่มน้ำ เช่น วัฒนธรรมระบบเหมืองฝาย ระบบเครือข่ายของผู้นับถือพระธาตุ เป็นแกนสำคัญที่เชื่อมโยงบ้านเมืองในท้องต่างๆ เข้าด้วยกัน วัฒนธรรมการมี “เครือข่ายหมู่บ้านที่นับถือพระธาตุ” “เครือข่ายหัววัด” (หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดต่อวัด ของหมู่บ้านต่างๆ จนเกิดเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ เรียกว่า “เครือข่ายหัววัด”) และ “ปอยหลวง” เป็นตัวอย่างของวัฒนธรรมอันสำคัญหนึ่งที่ทำให้ท้องต่างๆ เชื่อมโยงถึงกันได้ ดังตัวอย่างบ้านต๋าลโหล่งหนึ่งในเมืองฮอด ตั้งอยู่ในหุบเขาสูงไกลจากเชียงใหม่ประมาณ 115 กิโลเมตร เมื่อจัดงานปอยหลวง มีหัววัดจากหมู่บ้านในท้องอื่นๆ พวกกันมาร่วมงานปอยถึง 114 หัววัด¹ ซึ่งมีความหมายว่า มีชาวบ้าน พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นตัวแทนจากหมู่บ้านอื่นๆ ถึง 114 หมู่บ้านมาร่วมในงานนี้ ครอบคลุมถึงหมู่บ้านในเขตอำเภอฮอด ดอยเต่า จอมทอง สันป่าตอง ทางดง แม่แตง ปาย เวียงแหง เป็นต้น การมาร่วมงานปอย หมายถึง การนำผลผลิตจากท้องถิ่นของตนมาฝาก เป็นการแสดงน้ำใจต่อกัน โบราณเรียกว่า “ของด่อน” ก็เป็นการเผยแพร่สินค้าของท้องถิ่นไปพร้อมกัน เช่นนี้เท่ากับว่าทุกชุมชนสามารถรับรู้ข้อมูลการผลิตและเศรษฐกิจ หรือการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ข่าวสารที่หาได้ง่ายนัก

ความใกล้ชิดหรือไกลจากศูนย์กลางของ “อำเภอเมือง” จะมีความสำคัญน้อยสำหรับเครือข่ายตลาดท้องถิ่น เพราะศูนย์กลาง ของอำเภอเมือง เป็นใจกลางของระบบการค้าสมัยใหม่ รวมทั้งต้องการนำแรงงานภาคชนบทเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบ แทนที่จะเป็นหน่วยที่เชื่อมโยงชนบทเข้ากับ

ระบบที่ก้าวหน้า ในแง่นี้เท่ากับเป็นการผลักดันหรือส่งเสริมในทางตรงข้ามให้ชุมชนหันเข้าหาเขตภายใน เครือข่ายภายในที่ชุมชนสามารถพึ่งพากันเองได้

ต้นครีวตานหัววัดจากพี่น้องต่างหมู่บ้าน
ตั้งขบวนแห่แห่นเข้ามาในวัดอย่าง
สนุกสนาน (ภาพถ่ายพ.ศ. 2549)

ปอยหลวงและเครือข่ายหัววัด

ฮีต "ปอย" เป็นฮีตที่คงทนข้ามกาลเวลาหลายพันปี ดังสมัยพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พระองค์ก็ฉลองเมืองโดย "เหล่านปอยมโหรีสพอันใหญ่ 3 วัน 3 คืน ปุชนิยวัดดูตามฮีตเก่า ฮอยหลังอันล่ง แล้วก็หื้อปล่าว สร้างเหล่านปอยหลวงแล้ว หื้อบูชาสารการ (สักการะ) เทอะ"²

บ้านด้าล เป็นหมู่บ้านในหุบเขาระหว่างดอยช้างกับดอยต๊ำ งานปอยหลวงครั้งล่าสุดของชาวบ้านด้าล อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อต้นปี 2549 เป็นงานสมโภชพระอุโบสถ ที่สร้างขึ้นใหม่ งานปอยหลวงครั้งนี้จัดขึ้นเป็นเวลาถึง 5 วัน 5 คืน วันแรกของงานเรียกว่า "วันดา" หรือวันเตรียมงาน ส่วนวันที่สองเป็น "วันทำบุญอุโบสถ" วันที่สามเป็นวัน "ทานตันครวัดานหมวด" (หมายถึงการรวมกลุ่มบ้านเป็นหมวด และรวมกันทำตันครวัดาน 1 หมวด ต่อ 1 ตัน) ตันครวัดานหมวดทั้งหมด 27 หมวด จะทยอยนำเข้าไปถวายวัดในวันนี้ ส่วนวันที่สี่เป็นวันที่ "ครวัดานหัววัด" คือ ตันครวัดานของวัดและหมู่บ้านจะแห่เข้ามาร่วมทำบุญ คำว่า "หัววัด" หมายถึง วัดจากหมู่บ้านต่างๆ ที่ไปมาหาสู่ติดต่อกันกับชาวบ้านด้าล วันสุดท้ายของงานปอยหลวงบ้านด้าลเป็นการตักถือนิมิตพระอุโบสถ

คำว่า "ครวัดานหัววัด" หมายความว่า หมู่บ้านต่างๆ ที่เคยมีความสัมพันธ์กับคนบ้านด้าล เช่น เป็นญาติพี่น้องกัน มีคนจากบ้านด้าลเข้าไปแต่งงานตั้งถิ่นฐานอยู่ เคยไปมาหาสู่กัน เคยพบปะเป็นเพื่อนฝูงกัน เคยเป็นเพื่อนนักเรียนโรงเรียนเดียวกัน เคยบวชร่วมวัดเดียวกัน หรือเคยรู้จักมักคุ้นกันด้วยเหตุต่างๆ จะได้รับเชิญให้มาร่วมงานปอยหลวงของบ้านด้าล

ที่น่าสนใจก็คือ การเชิญนี้ไม่ใช่เป็นการเชิญมาร่วมงานปอยแบบรายบุคคล แต่เป็นการเชิญแบบหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน ระบบของล้านนาก็คือ สมาชิกของหมู่บ้านจะแจ้งให้วัดของตนทราบว่า ตนมีความสัมพันธ์อันดีกับบ้านด้าล และอยากจะร่วมงาน "ปอยหลวง" กับบ้านด้าล เมื่อวัดตกลงยอมรับแล้วก็จะจัดกำลังชาวบ้านจำนวนหนึ่ง พร้อมกับพระสงฆ์ไปร่วมงานปอย พร้อมกับข้าวปลาอาหาร และเงินร่วมทำบุญ แต่การจัดคนไปงานปอยนั้นจะเป็นเรื่องยุ่งยากและเสียเวลา เมื่อรู้ว่า ถึงอย่างไรก็ต้องจัดคนไปปอยเป็นจำนวนมากทุกปีอยู่แล้วทุกหมู่บ้านจึงทำการจัดหมวดขึ้น เรียกว่า "หมวดปอยหลวง" หมวดปอยหลวง ที่กล่าวนี้เองที่เดินทางจากหมู่บ้านของตนไปร่วมงานปอยของบ้านด้าล เมื่อไปคราวหนึ่งแล้ว คราวต่อไปก็ผูกพันว่าต้องไปทุกครั้ง และบ้านด้าลก็จะจัดหมวดมางานปอยของอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นการตอบแทนเช่นกัน การเป็นเครือข่ายกันเช่นนี้เองที่เรียกว่า "เครือข่ายหัววัด"

งานปอยหลวงนี้มีหัววัดเข้าร่วมงาน 114 หัววัด หมายความว่า มาจาก 114 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอสอด อำเภอดอยเต่า อำเภอลี้ อำเภोजอมทอง อำเภอบ้านโฮ่ง ที่รู้จักมักคุ้นและไปมาหาสู่กัน รวมถึงหัววัดของญาติพี่น้องบ้านด้าลที่ไปแต่งงานอยู่ที่อื่น เช่น เมืองปาย เวียงแหง เป็นต้น

"ตันครวัดานบันล้า" (ตันครวัดานหลวง)
เป็นส่วนสำคัญในพิธีปอยหลวงบ้านด้าล

ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นนี้เอง ทำให้ชุมชนสามารถจัดตั้งตลาดท้องถิ่นขึ้นเป็นจำนวนมาก ณ ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม สินค้าจากภูเขา จากที่ราบ จากแม่น้ำสายต่างๆ ถูกนำมาแลกเปลี่ยน ซื้อขายกันในตลาด ตลาดของชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่ตลาดในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน จนถึงตลาดที่เชื่อมโยง ผลผลิตของหลายเมืองเข้าไว้ด้วยกัน การเปลี่ยนแปลงของการค้าสมัยใหม่ยิ่งกระตุ้นความต้องการสินค้าจากเมืองมากขึ้น และกระตุ้นการซื้อขาย ในแง่หนึ่งชุมชนต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องเร่งหาเงินเพื่อนำมาซื้อสินค้าจากเมืองเหล่านี้ แต่พร้อมๆ กันนี้ สินค้าเกษตรกรรมและสินค้าอื่นๆ ที่ชุมชนผลิต ก็เริ่มมีความต้องการมากขึ้น มีตลาดกว้างขวางยิ่งกว่าเดิม

แม้ทุกเมืองจะพัฒนามากขึ้น ทนสมัยขึ้น แต่ระบบการบริโภคแบบดั้งเดิมกลับยังคงอยู่ อาหารพื้นเมืองยังคงเป็นที่ต้องการ ผลักดันให้ราคาสินค้าเหล่านี้สูงขึ้น ทำให้พลวัตของตลาดท้องถิ่นเป็นไปในทางบวก

ตามรายการข้างล่างนี้ จะเห็นได้ว่าในเมือง 7 เมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนมีตลาดถึง 91 แห่ง คิดเป็นเงินหมุนเวียนประมาณ 552,702,000 บาทต่อปี การที่มีตลาดเป็นจำนวนมาก มีผู้ขาย มีผู้ซื้อ และตลาดอยู่ได้ แสดงว่า เศรษฐกิจของชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารอยู่พอสมควร และแสดงด้วยว่า ชุมชนเหล่านี้สร้างระบบแลกเปลี่ยนขึ้นภายในได้สำเร็จ

ตารางแสดงจำนวนตลาด และเงินทุนหมุนเวียน

ท้อง/เมือง	จำนวนตลาด (แห่ง)	เงินทุนเวียน (บาท/เดือน)
จอมทอง	30	16,069,500
ดอย	17	2,606,000
บ้านโฮ้ง	24	5,095,000
ฮอด	18	21,798,000
อมก๋อย	1	400,000
ดอยเต่า	ใช้ตลาดร่วมกับฮอด	-
เมืองดั้น	1	90,000

สำรวจปีพ.ศ.2549

2. ชุมชนมีความเข้าใจพื้นฐานและเคยใช้ระบบ “วันกาด”

การเกิดขึ้นของตลาดเพื่อจะเชื่อมโยงการแลกเปลี่ยนซื้อขายของชุมชนบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่ต่างกัน จะเกิดขึ้นได้แบบไหน ทฤษฎีของระบบการค้าสมัยใหม่อาจคิดเรื่องนี้ โดยใช้ทฤษฎีศูนย์ความเจริญ (growth pole) คือ ตั้งตลาดขึ้นในเมืองใหญ่ รวบรวมซื้อผลผลิตที่จะส่งเข้ามา แล้วกระจายผลผลิตนั้นไปยังแหล่งรับซื้อระบบค้าส่งต่างๆ เช่น ตลาดเมืองใหม่ในเชียงใหม่รับซื้อสินค้าแล้วส่งไปยังตลาดไท กรุงเทพฯ เป็นต้น ตลาดในระบบนี้สำหรับประเทศไทย เป็นตลาดการค้า ที่หน้าที่หลักของมันก็คือ **ทำกำไร** ที่หักจากส่วนต่างระหว่างราคาซื้อกับราคาขาย ส่วนต่างคือกำไรนี้ถูกนำไปหมุนเวียนในองค์กรของระบบตลาดที่จัดตั้งขึ้น คือ พ่อค้า นายทุน เจ้าของเงิน และระบบซื้อถูก ขายแพง ก็เป็นนิยามของตลาดชนิดนี้ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ตลาดชนิดนี้มักผลักชาวบ้านให้กลายเป็นเขตล้าหลังไป

ทุน และ การค้า นั้น แท้จริงแล้ว เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม เพราะสังคมนอกจากผลิตแล้ว ควรมีการขาย และการสะสมทุน ส่วนนี้ก็เป็นส่วนที่เสริมระบบการผลิตของสังคมให้เติบโต ก้าวหน้า ซึ่งอันที่จริงระบบเช่นนี้ก็มีมานานแล้วในประวัติศาสตร์ของชุมชน แต่ปัญหาของทุนและการค้าอยู่ที่ว่า ระบบของมันควรจะมียุทธศาสตร์ในพลวัตที่จะทำให้สังคมทั้งระบบพัฒนาขึ้น ในอดีตการติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายเป็นการเปิดโอกาสให้หน่วยการผลิตได้พัฒนาความสามารถเฉพาะทางจนสร้างสินค้าและบริการขึ้นมาได้ ส่งผลให้ระบบทั้งหมดก้าวหน้าขึ้น แต่ทว่า ระบบตลาดและการค้าในปัจจุบันที่กล่าวมา กลับมียุทธศาสตร์ในพลวัตในทางตรงข้ามคือ ทำให้ผู้ผลิตยากจนลง ผู้บริโภคได้บริโภคผลผลิตที่มีมาตรฐานต่ำลง ส่วนที่เติบโตคงมีเพียงส่วนเดียว คือ ส่วนพ่อค้า และทุน

วิถีทางของตลาดเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่นนั้น เป็นไปในอีกแนวทางหนึ่ง กล่าวคือ ตลาดทำหน้าที่รับใช้ สนับสนุนความอยู่รอดและความเข้มแข็งของชุมชน ระบบตลาดแบบนี้มีอยู่ 5 ประเภท คือ กาดเช้า กาดแลง กอดก้อม กาดนัด และ กาดเคลื่อนที่

(กาด = ตลาด)

- 1) กาดเช้า เป็นตลาดที่ขายข้าวปลา อาหาร พืชผักผลไม้ และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เฉพาะตอนเช้า สายแล้วตลาดก็เลิกไป
- 2) กาดแลง (ตลาดเย็น) เป็นตลาดเหมือน กาดเช้า แต่เปิดขายเฉพาะตอนเย็น คำว่า “แลง” เป็นภาษาเหนือ แปลว่า “เวลาเย็น”

3) กาดก้อม, ตูบกาด (กาด = ตลาด, ก้อม = เล็ก) หมายถึง ตลาดเล็กๆ มีสินค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ส่วนมากเป็นตลาดในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีผลผลิตเหลือเล็กๆ น้อยๆ เช่น ผักกาด หัวปลี กล้วย อ้อย ก็นำมาวางขายได้ บางคนทำอาหารมาขาย

4) กาดนัด (ตลาดนัด) หมายถึง ตลาดที่เปิดขายเฉพาะบางวัน มีกำหนดแน่นอน เช่น เดือนละ 2 ครั้ง หรือสัปดาห์ละครั้ง เป็นต้น

5) กาดเคลื่อนที่ เป็นตลาดที่เกิดขึ้นและแพร่หลายในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ตลาดเช่นนี้เกิดจากการขยายตัวของการผลิตมีมากขึ้น และผู้คนมีการงานรัดตัว จึงมีผู้คิดค้นวิธีการที่จะนำสินค้าไปจำหน่ายถึงบ้านได้บ้าน หรือไม่ก็ ณ ใจกลางของหมู่บ้าน การขายแบบนี้ทำให้สินค้าขายดีมากยิ่งขึ้น และลดภาระแรงงานของครอบครัวลง เนื่องจาก สามารถซื้อสินค้าและอาหารได้ในหมู่บ้านความเติบโตของตลาดเคลื่อนที่มีผลให้กาดก้อม (หรือตลาดเล็กๆ ในหมู่บ้าน) ชบเซาลงไปบ้าง หรืออาจกล่าวว่า “กาดก้อม” เริ่มปรับเปลี่ยนเข้าสู่การเป็นตลาดเคลื่อนที่ (บางครั้งเรียกว่า “กาดแป๊บแป๊บ” ตามเสียงแตรที่แม่ค้ากดเป็นสัญญาณให้รู้ว่าสินค้ามาถึงแล้ว) ด้วยเหตุที่กาดแป๊บแป๊บอาศัยรถมอเตอร์ไซด์เป็นพาหนะ ทำให้เกิดความสะอาด ต้นทุนค่าน้ำมันไม่มาก และเข้าถึงผู้ซื้อได้แทบทุกจุด

รัตนพร เสงฆะกุล สรุปว่า การค้าในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน สมัยจาริตไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก มาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 นักเดินทางตะวันตกจึงยังได้เห็นภาพตลาดที่คล้ายคลึงกับตลาดเดิม กล่าวคือ

“กาดเคลื่อนที่”

ตลาดเคลื่อนที่หรือ “รถแป๊บแป๊บ” ในภาษาของชาวบ้าน ซื้อสินค้าจากตลาดเวลาเช้า มีดหรือตอนสาย เพื่อตระเวนขายในหมู่บ้าน รถคันหนึ่งบรรทุกสินค้าจำนวนมากตามรสนิยมของผู้ซื้อ แม่ค้าแต่ละรายลงทุนราว 500 บาท และขายได้ราว 1,000 บาท ผลกำไรเฉลี่ย 500 บาทต่อวัน บางรายมีทุนน้อย การลงทุนและผลกำไรจะได้น้อยกว่านี้

"ผู้หญิงทำการค้าขายเองทั้งหมด ทุกคนนั่งบนพื้นมีตะกร้าวางอยู่ข้างๆ บางครั้งจะเอาของในตะกร้าออกมาวางเรียงรายบนใบตองตึง สินค้าที่สำคัญที่ซื้อขายมักเป็นของกินของใช้ เช่น ผลไม้ และผัก ยาสูบ หมาก มะนาว ปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาร้าซึ่งมีกลิ่นฉุน เนื้อควาย หนังควาย ก็เป็นที่นิยมรับประทาน... เหตุซึ่งพวกลาวชอบมาก ขี้ผึ้ง และฝ้าย เครื่องปั้นดินเผา มีหม้อ ไห เหยือก ซึ่งค่อนข้างเปราะบาง จนเกือบแตกเวลาจับต้อง นอกจากนี้มีดอกไม้จำนวนมาก"³

วัฒนธรรมเรื่อง "วันกาด" เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่กลุ่มชนชาติไทมีความเข้าใจดีมาช้านานแล้ว ไม่ว่าจะเป็นในแง่เชิงใหม่-ล้าพูนนี้ จะมีบรรพบุรุษอพยพมาจากไหน เป็นไทจีน ไทใหญ่ ยอง หรือลื้อ บรรพบุรุษของพวกเขาล้วนแต่เคยรู้จัก "วันกาด" หรือ "วันเข้ากาด" มาแล้ว เมื่อจะจัดตั้งตลาดขึ้นมาในหมู่บ้านหรือในเมือง พอพูดถึง "วันกาด" หรือ "วันเข้ากาด" ก็เป็นอันว่าเข้าใจกันทันที

ภาพของ "วันกาด" นั้น เราอาจนึกได้จากการบรรยายตลาดของคนไทในเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา เมื่อปีพ.ศ.2497 นั้น ซึ่งบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ได้บันทึกไว้ว่า

"ในเมืองเชียงรุ่งมีแปดอยู่อย่างหนึ่ง ถึงแม้จะเป็นเมืองเล็กก็ตาม แต่มีตลาดอยู่หลายแห่ง และตั้งอยู่ในทำเลห่างไกลกัน คือ ตลาดหลวง ตลาดทราย ตลาดร้าน ตลาดตุง ตลาดลี กับอีกตลาดหนึ่ง เรียกว่า ตลาดน้อย โดยใช้ตลาดหลวงนั่นเองเป็นที่เข้าตลาด ชาวไทยสิบสองปันนาเรียกตลาดเป็น "กาด" เช่นเดียวกับชาวไทยในมณฑลพายัพของเรา เรียก เช่น กาดลี หมายถึง ตลาดดี"

"กาดเต่า" กาดนัดเมืองเชียงตุง

กาดเต่า เป็นตลาดนัดหนึ่งใน "วันกาด" ของเมืองเชียงตุง สินค้าที่วางขายได้แก่ ผักสด สมุนไพร เสื้อผ้า เป็นต้น แม้ค่านิยมวางสินค้าแบกับพื้น ส่วนผู้ที่มาซื้อสินค้ามีทั้งคนไทจีน ชาวหลอย และชาวลัวะ

ภาพถ่ายพ.ศ.2547

“ตลาดทรายหรือกาดชาย ตั้งอยู่ศูนย์กลางหมู่บ้านต่างๆ ตลาดทรายนี้ถือเสมือนเป็นตลาดใหญ่ของเมืองเชียงรุ่ง ผู้ใดต้องการหาซื้อสิ่งใดก็ไปที่นั่น เพราะมีสินค้าทุกอย่างพร้อม ในวันเข้าตลาดทราย ไม่ว่าชาวบ้านหมู่บ้านใดทั้งใกล้และไกลจะนำสินค้ามาขาย ร้านค้าปลูกเป็นเพิงพักมุงด้วยใบคาเรียงรายกันเป็นหลังๆ อีกด้านหนึ่งทำเป็นแบบห้องแถววางสินค้าเบ็ดเตล็ด เสื้อผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ มีสถานที่เก็บภาษีอากรมาสัตว์ ตรงกลางวางแผงไม้ไว้สำหรับให้แม่ค้านำเอากระบุงตะกร้ามาวางขายผักขายสินค้าของตน ที่ตลาดนี้ชาวเขาซึ่งเรียกว่า “ชาวเถิน” หรือ “พวกไท่เถิน” ก็จะมาร่วมเข้าตลาดด้วย

ตลาดทราย นอกจากจะเป็นย่านชุมนุมการค้าจำหน่ายสินค้าพวกผักปลาอาหาร สินค้าเบ็ดเตล็ด เสื้อผ้าแล้ว ยังเป็นตลาดจำหน่ายสัตว์เป็นๆ เช่น พวกโค กระบือ สุกร ม้า เบ็ดไก่ อีกด้วย โดยเขาจะจัดที่สำหรับผูกสัตว์เป็นแห่งๆ ไป พวกโคกระบืออยู่ติดกัน สุกรอยู่ต่างหาก ม้าอยู่ข้างๆ ตลาด สัตว์เหล่านี้จะล่ามเชือกผูกติดกับหลักข้าง

การเข้าตลาดในเชียงรุ่งไม่ได้เข้ากันทุกวัน จัดเป็นทำนองตลาดนัดผลัดเปลี่ยนกันไปตามลำดับ คือ วันแรกตลาดทราย วันที่ 2 ตลาดหลวง วันที่ 3 ตลาดร้าน วันที่ 4 ตลาดน้อย วันที่ 5 ตลาดตู่ ตลาดลี ซึ่งเข้าพร้อมกัน⁴

กาดนัดของชนชาติไทและมีชนชาติอื่นๆ เข้ามาทำการซื้อขายที่เมืองหยวนหยาง มณฑลยูนนาน ประเทศจีน (พ.ศ.2551)

ชุมชนในโหล่งและเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ใช้ความรู้ "วันเข้ากาต" ชนิดนี้เอง มาจัดตั้งตลาด เครือข่ายของท้องถิ่นขึ้น ตลาดแล้วตลาดเล่า ความสัมพันธ์กันในระบบวัฒนธรรม ทำให้ชาวเรื่อง "วันกาต" ขยายออกไปได้ง่าย สินค้าจากถิ่นต่างๆ ที่อยู่ในทำเลอันเหมาะสม ย่อมถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาซื้อขายกันในตลาด โดยสอดคล้องกับฤดูกาลของผลผลิต และตอบสนองต่อรสนิยมการบริโภคของท้องถิ่น

3. ระบบตลาดของชุมชน ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นเป็นสำคัญ

สิ่งที่สังคมกำลังวิตกกังวลกันมากในปัจจุบันนี้ ก็คือว่า ระบบตลาดมีไว้เพื่อคนอื่น สังคมอื่น ไม่รับใช้สังคมของตัวเอง เช่น มีคำกล่าวว่า "ของดีๆ ผลิตแล้วต้องส่งเมืองนอก" ถ้าเป็นเกรดสอง เกรดสาม จึงจะขายในท้องถิ่น แต่ระบบตลาดของเชียงใหม่-ลำพูนกลับมีลักษณะรับใช้ท้องถิ่น สนองความต้องการของท้องถิ่นอย่างยิ่ง ดังจะกล่าวในรายละเอียด ดังนี้

- 1) สินค้าของท้องถิ่นถูกผลิตขึ้นมาด้วยความเข้าใจระหว่างผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้บริโภค เป็นเครือข่ายของกลุ่มชนผู้ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอยู่ก่อน ตลาดมีจุดประสงค์เพื่อกระจาย แลกเปลี่ยนผลผลิตที่เป็นจุดแข็ง หรือล้นเกินของแต่ละแห่ง เพื่อหล่อเลี้ยงสังคมที่เกาะเกี่ยวกันมาบนลุ่มน้ำเดียวกัน
- 2) ตลาดเครือข่ายมุ่งขายสินค้าให้แก่ชาวบ้าน ผู้ขายส่วนใหญ่แม้จะเป็น "แม่ค้า พ่อค้า" แต่ก็เป็นชาวบ้าน โลกทัศน์ด้านการค้าของชาวบ้านไม่ใช่การค้าเพื่อการค้า ไม่ใช่การสะสมทุน เพื่อพัฒนาเป็นองค์กรจัดตั้งทางการค้า แต่เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อแบ่งปันค้ำจุน เจลี่ย และกระจายผลผลิตไปในพื้นที่ที่ขาดแคลนหรือล้นเกิน
- 3) ตลาดเครือข่าย แม้ว่าเคลื่อนไหวตามหลักอุปสงค์อุปทาน แต่กล่าวโดยรวมแล้ว ราคาสินค้าที่ผลิตเองในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงน้อย เพราะผู้ผลิตทราบดีว่า ชุมชนไม่มีกำลังซื้อมากพอที่จะยอมรับราคาที่เปลี่ยนแปลงไปตามดัชนีราคาของตลาดที่แท้จริง ดังนั้น ผู้ขายผลผลิตจากต้นทางจนถึงปลายทาง จำเป็นต้องแบกรับต้นทุนที่เพิ่มสูงขึ้น และนี่ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ตลาดท้องถิ่นยืนอยู่ได้

หมายความว่า ระบบตลาดชนิดนี้ย่อมแบกรับผลจากปัญหาเงินเฟ้อเอาไว้ โดยเฉพาะในช่วงที่ระบบเศรษฐกิจระดับมหภาคกำลังเผชิญวิกฤติ และอาจกลับฟื้นคืนได้เมื่อสถานการณ์เศรษฐกิจฟื้นตัว กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ ผู้ผลิต และผู้ขายยอมแบกรับเอาไว้เสียเอง ด้วยเหตุนี้ จะพบว่าดัชนีราคาขายสินค้าในเครือข่ายมีการเปลี่ยนแปลงน้อย

- 4) ตลาดเครือข่ายในลักษณะนี้ อาจจะเรียกว่าเป็นตลาดในอุดมคติ กล่าวคือ ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างอื่น นอกจากการแลกเปลี่ยน แต่เมื่อคำนึงถึงว่า ระบบชุมชนสังคมจะต้องมีการพัฒนาก้าวหน้า กล่าวคือ ต้องมีความก้าวหน้าทางการผลิต ก็หมายความว่า ในระบบการผลิตเอง ต้องมีการสะสมส่วนเกินของการผลิต ในด้านหนึ่งก็คือ เกิดมูลค่า ในอีกด้านหนึ่งก็คือ เปิดโอกาส (เวลา) ให้ผู้ผลิตได้มีการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และคิดค้นผลิต หรือประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ คิดค้นกระบวนการที่จะช่วยยกระดับการผลิต ความก้าวหน้าในขั้นตอนดังกล่าวนี้ก็จะต้องการ ทุน และ ระบบจัดการทางสังคมที่มากกว่าการผลิตและการแลกเปลี่ยนพื้นฐาน ปัญหานี้ เป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งของตลาดเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป ตลาดเครือข่ายชนิดนี้มีจุดเด่นคือ การตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่น เน้นการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียมกัน แต่ก็ยังไม่สามารถแบกรับหน้าที่ ที่จะเป็ผลผลิตผลักดันให้ชุมชนก้าวขึ้นไปสู่ระดับการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยี ที่จะช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนให้ก้าวหน้ากว่านี้ได้ เพราะมีส่วนเกินจากกำไรอยู่น้อยเกินไป

สินค้าอุตสาหกรรมในตลาดนัด
บ้านเวียงหนองล่อง

ในตลาดหรือพื้นที่ซึ่งใช้สำหรับการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนผู้ผลิตกับผู้ผลิตนั้น ในสถานการณ์ปัจจุบันนี้ ยังมีสินค้าและผลิตภัณฑ์อีกประเภทหนึ่งที่มาจากระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม สินค้าและผลิตภัณฑ์เหล่านี้แทรกตัวเข้ามาใช้พื้นที่ซ้อนทับลงบนพื้นที่ของตลาดท้องถิ่น ดังนั้น ในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ หรือในพื้นที่ที่เรียกว่าตลาดท้องถิ่นปัจจุบัน จึงมิได้มีแต่กิจกรรมที่จะเกื้อหนุนการผลิตของเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างเดียว แต่ยังมีกิจกรรมในด้านตรงข้าม ที่จะดูดซับส่วนเกินของผลผลิตชุมชนออกไปด้วย

ในที่นี้จะศึกษาเครือข่ายตลาดท้องถิ่น โดยพิจารณาจากตัวอย่างของ “กาดบ้านเวียง” ซึ่งเป็นกาดใหญ่ในเขตบริเวณโหล่งสำคัญ 3 เมือง คือ จอมทอง ป่าซาง และบ้านโฮ้ง ทั้งสามเมืองนี้ตั้งอยู่ในโหล่งที่แยกออกจากกันโดยแม่น้ำและสันดอย เป็นแหล่งผลิตข้าว ปลา กระเทียม หอมแดง พริก ถั่วเหลือง และพืชผักตลอดจนอาหารแปรรูปต่างๆ ผู้คนในเมืองทั้งสามนี้ได้พัฒนาเครือข่ายการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันมาช้านาน จนในที่สุดเกิดตลาดเครือข่ายขึ้น เรียกว่า “กาดบ้านเวียง” ตั้งอยู่ที่กิ่งอ.เวียงหนองล่อง ณ จุดกึ่งกลางของเมืองทั้งสาม การแลกเปลี่ยนซื้อขายค่อยๆ ขยายตัวขึ้นราวปี พ.ศ.2480 จนบัดนี้มีผู้ค้ามากกว่า 500 ราย นอกจากนั้นมีพ่อค้าวัวจำนวน 35 ราย จาก 16 คอก บางครั้งจึงเรียกกาดบ้านเวียงว่า “กาดจัว”

กาดนัดบ้านเวียง : ตัวอย่างของตลาดเครือข่าย

กาดนัดบ้านเวียง หรือ กาดวันอาทิตย์ (กาดดีด) ตั้งอยู่ที่ บ้านเวียงหนองล่อง ต.วังม่วง กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง จ.ลำพูน บนถนนสายเวียงหนองล่อง-ท่าลี่ ห่างจากปากทางท่าลี่ประมาณ 5 กม. ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเรียกชื่อตลาดนี้อีกชื่อว่า “กาดบ้านเวียง” ตลาดนัดนี้จะติดตลาดกันในวันอาทิตย์ของทุกสัปดาห์ ผู้ตั้งตลาดนี้คือ พ่อหลวงหน่อ ปาละก้อน ชาวบ้านเวียง ตลาดแห่งนี้มีอายุ 120 ปี ในอดีตพื้นที่ตลาดเป็นไร่สวนปลูกพริก ปลูกถั่ว และพืชสวนต่างๆ ของชาวบ้านเวียง ทิศตะวันออกติดกับป่า ทิศตะวันตกและทิศเหนือติดกับบ้านเวียงหนองล่อง ส่วนทิศใต้ติดกับป่าช้าบ้านเวียงหนองล่อง เริ่มแรกเป็นเพียงตลาดเล็กๆ มีพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ ปัจจุบันมีการขยายพื้นที่ตลาดออกไปจนมีพื้นที่ประมาณ 20 ไร่

กาดบ้านเวียงเริ่มต้นตั้งแต่เช้ามีผู้คนถึงเวลาเที่ยงวัน ในวันเข้าตลาดแต่ละครั้งคาดว่ามีเงินหมุนเวียนอย่างน้อยเดือนละ 2,000,000 บาท มีแม่ค้าที่เข้ามาค้าขายในตลาดประมาณ 500 คน มาจาก อ.บ้านโฮ้ง อ.จอมทอง กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง อ.ป่าซาง และอ.ดอยสะเก็ด ส่วนผู้มาซื้อขายของในตลาดนัดมาจาก รอยต่อ 7 อำเภอ คือ สันป่าตอง ป่าซาง สบตา บ้านโฮ้ง หุ่นหัวช้าง จอมทอง และเวียงหนองล่อง

กาดนัดเวียงหนองล่อง

กาดงัว : กาดนัดบ้านเวียง

ตลาดนัดเวียงหนองล่อง นอกจากจะเป็นตลาดเครือข่ายของการหมุนเวียนสินค้าแล้ว ยังเป็นที่รู้จักของคนในพื้นที่โหล่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง ว่าเป็นตลาดวัว หรือ "กาดงัว" เนื่องจากในอดีตตลาดนี้ถือว่าเป็นศูนย์รวมการซื้อขายวัวใหญ่ที่สุด ส่วนมากจะเป็นวัวจากประเทศพม่าเข้ามาทำการซื้อขายกันที่นี้ ชาวบ้านเรียกว่า "วัวจาบ" โดยมีพ่อค้าจาก บ้านดงหลวง บ้านเวียง บ้านเวียงหนองล่อง บ้านต้นผึ้ง บ้านเหล่าแมว กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง เดินทางเข้าไปซื้อวัวที่ บ้านในสอย บ้านห้วยผา จ.แม่ฮ่องสอน เนื่องจากการซื้อขายกันง่ายกว่าที่อื่น นอกจากนี้ก็มีพ่อค้าจากพื้นที่อื่นๆ รับซื้อวัวในท้องถิ่นของตนนำมาขายยังตลาดนัดแห่งนี้ เช่น พ่อค้าจากเมืองตืน อ.อมก๋อย รับซื้อวัวจากเมืองตืน และเข้าไปซื้อวัวจากพม่า แล้วนำวัวมาขายที่ตลาดนัดแห่งนี้ แต่ปัจจุบันการซื้อขายวัวที่

ตลาดนัดแห่งนี้เปลี่ยนไป และมีการแตกกลุ่มพ่อค้าเป็น 2 กลุ่มอย่างเด่นชัด คือ พ่อค้ารายใหญ่ และพ่อค้ารายย่อย

พ่อค้ารายใหญ่ มีอยู่ 3-4 ราย พ่อค้ารายใหญ่นี้เติบโตมาจากพ่อค้ารายย่อย คือ เริ่มจากการค้าขายวัวที่ตลาดนัดเช่นเดียวกัน แต่เมื่อฐานะดีขึ้นก็จะซื้อที่ดินสร้างคอกวัวของตนเองไว้ ส่วนการซื้อขายวัวก็จะติดต่อซื้อขายวัวจากฝั่งประเทศพม่าเป็นหลัก โดยซื้อวัวเข้ามาครั้งละมากๆ ประมาณ 200-300 ตัว ซึ่งสถิติที่ซื้อวัวมากที่สุด คือ ประมาณ 3,000 ตัว/ครั้ง ช่วงที่ค้าขายวัวกันมากที่สุดคือช่วงเดือน ธันวาคม-เมษายน เนื่องจากช่วงนี้มีงานเทศกาลมาก ไม่มีฝน วัวจะแข็งแรง วัตถุดิบที่ใช้เป็นอาหารวัวก็หาง่ายและมีจำนวนมาก เมื่อพ่อค้ารายใหญ่ซื้อวัวเข้ามา ก็จะนำวัวไปขังที่คอกของตน โดยไม่นำวัวไปขายที่ตลาดนัดวันอาทิตย์เหมือนเช่นเมื่อก่อน และจะมีลูกค้ารายใหญ่จาก จ.นครปฐม จ.ราชบุรี มารับซื้อวัวโดยเหมาทั้งหมด พ่อค้ารายใหญ่นี้จะไม่มีการขายวัวปลีก เน้นการขายเหมายกฝูง ปัจจุบันวัวจากบ้านในสอย บ้านห้วยผา จ.แม่ฮ่องสอน มีไม่มากเหมือนสมัยก่อน และราคาวัวแพงขึ้น ทำให้พ่อค้าเหล่านี้ไปซื้อวัวจากอ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอนแทน เพราะราคาถูกกว่า และการเดินทางสะดวก

พ่อค้ารายย่อย เป็นพ่อค้าที่มีกำลังทรัพย์ซื้อขายน้อยกว่าพ่อค้ารายใหญ่ แหล่งที่ไปรับซื้อวัวส่วนมากจะอยู่ในท้องที่และพื้นที่ต่างอำเภอ เช่น ดอยเต่า เมืองดื่น อมก๋อย ลี้ เถิน จึงเรียกวัวเหล่านี้ว่า "วัวดอย" พ่อค้ารายย่อยที่นำวัวมาค้าขายที่ตลาดนัดแห่งนี้เป็นคนจากบ้านเวียง บ้านดงหลวง บ้านวังหมื่น บ้านห้วยบันจ้อย บ้านหนองล่อง บ้านสบเตี๊ยะ การซื้อขายวัว ถ้าเป็นวัวพื้นเมืองราคาอยู่ที่ตัวละ 3,000-5,000 บาท วัวพันธุ์ราคาอยู่ที่ตัวละประมาณ 10,000 บาท พ่อค้ารายย่อยจะมีคอกวัวของตนเองหรือร่วมหุ้นกับเพื่อนในการเป็นเจ้าของคอก คอกของพ่อค้ารายย่อยที่เช่าอยู่ในพื้นที่ตลาดนัดเวียงหนองล่อง มีทั้งหมด 16 คอก ในปี พ.ศ.2548

“พ่อมาจากจอมทอง มาหาซื้อวัวตัวแม่สักตัวสองตัว จะเอาไปเลี้ยงเอง การซื้อขายวัวฤดูฝนนี้จะคึกคัก เพราะฝนตกใบไม้ใบหญ้าจะเขียวงาม วัวได้กินอาหาร ตัวใหญ่ เนื้อแน่นงามดี ราคาของวัวจะดูรูปร่างของวัวเป็นหลัก สมบูรณ์ดี ลำตัวงาม ไม่มีโรค ราคาที่ดีประมาณ 8,000-9,000 บาท การซื้อวัว คนซื้อต้องดูแล้วคิดว่าเราชอบหรือไม่ วัวบางตัวงามสมบูรณ์ ราคาแพง เราก็สู้ เพราะเราก็อยากได้วัวดีเอาไว้เป็นแม่พันธุ์ขยายต่อไป”

สัมภาษณ์นายทองดี ยานะโส อายุ 55 ปี
บ้านเมืองก่าง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
วันที่ 5 สิงหาคม 2549

วัวที่มาจากดอยเต่า ลี้ อมก๋อย เมืองดื่น จะถูกนำมาพักที่คอกในพื้นที่กาดบ้านเวียง

ถนนสายเหล่าแมว-วังสะแกง

ถนนเชื่อมระหว่างเมืองจอมทองกับกาดบ้านเวียง

ตารางแสดงรายชื่อหมู่บ้านและเส้นทาง
ที่ใช้เดินทางมาตลาดบ้านเวียง

อำเภอ	หมู่บ้านที่เดินทางมากาดบ้านเวียง	เส้นทางที่ใช้เดินทาง
ป่าซาง	บ้านแซม, บ้านไร่ดง, บ้านหนองเจือก, บ้านดอนตอง, บ้านดอน, บ้านป่าด้าล, บ้านสะปั้ง ฯลฯ	ถนนสายสันห้างเสือ - บ้านเวียง
บ้านโฮ้ง	บ้านม่วงโตน, บ้านหล่ายแก้ว, บ้านโป่งทุ่ง, บ้านดอยแดน, บ้านศรีเตี้ย, บ้านหม้อ, บ้านหนองปลาสะวาย, บ้านหนองเขียด, บ้านเหล่ายาว ฯลฯ	ถนนสายปากทางม่วงโตน-ท่าลี่
ทุ่งหัวช้าง	บ้านทุ่งหัวช้าง, บ้านแม่ปันแดง, บ้านหนองหลัก, บ้านทุ่งข้าวหาง, บ้านตะเคียนปม, บ้านห้วยห้าง	ถนนสายปากทางม่วงโตน-ท่าลี่ และถนนสายแม่อาว-สันห้างเสือ- บ้านเวียง
จอมทอง	บ้านหลวง, บ้านช่วงเปา, บ้านท่าศาลา, บ้านแท่นคำ, บ้านสบเตี๊ยะ, บ้านดอยแก้ว, บ้านทุ่งหมากหนุ่ม, บ้านท่าหลุกวังปาน	ถนนสายจอมทอง-ท่าลี่ ถนนสายต้นฝิ่ง-วังสะแกง และถนนสายเหล่าแมว-วังสะแกง
เวียง หนองล่อง	บ้านเวียงหนองล่อง, บ้านเวียง, บ้านท่าช้าง, บ้านดงหลวง, บ้านวังผาง บ้านเหล่าแมว, บ้านวังสะแกง, บ้านท่าหลุก, บ้านสัน	ถนนสายบ้านเวียง-ท่าลี่ และถนนสายวังสะแกง-ต้นฝิ่ง- บ้านเวียง

4. ชุมชนค้นคิดวิธีการการจัดระบบตลาดเครือข่าย (การเวียนกาด) ได้สำเร็จ

พื้นที่การผลิตทุกแห่งที่เกิดมีขึ้นย่อมหาทางเชื่อมโยงกัน แต่ความสำเร็จที่จะเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายที่เหมาะสมสืบทอดได้ ก็ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นง่ายนัก ด้วยเหตุนี้เศรษฐกิจบางท้องถิ่นจึงไม่เติบโต ชะงักงันหรือถึงขั้นสลายตัวไป เพราะไม่สามารถทำให้ผู้ซื้อและผู้ขายพึงพอใจ แต่กรณีของพื้นที่ตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แตกต่างออกไป กล่าวคือ ตลาดเครือข่ายของ

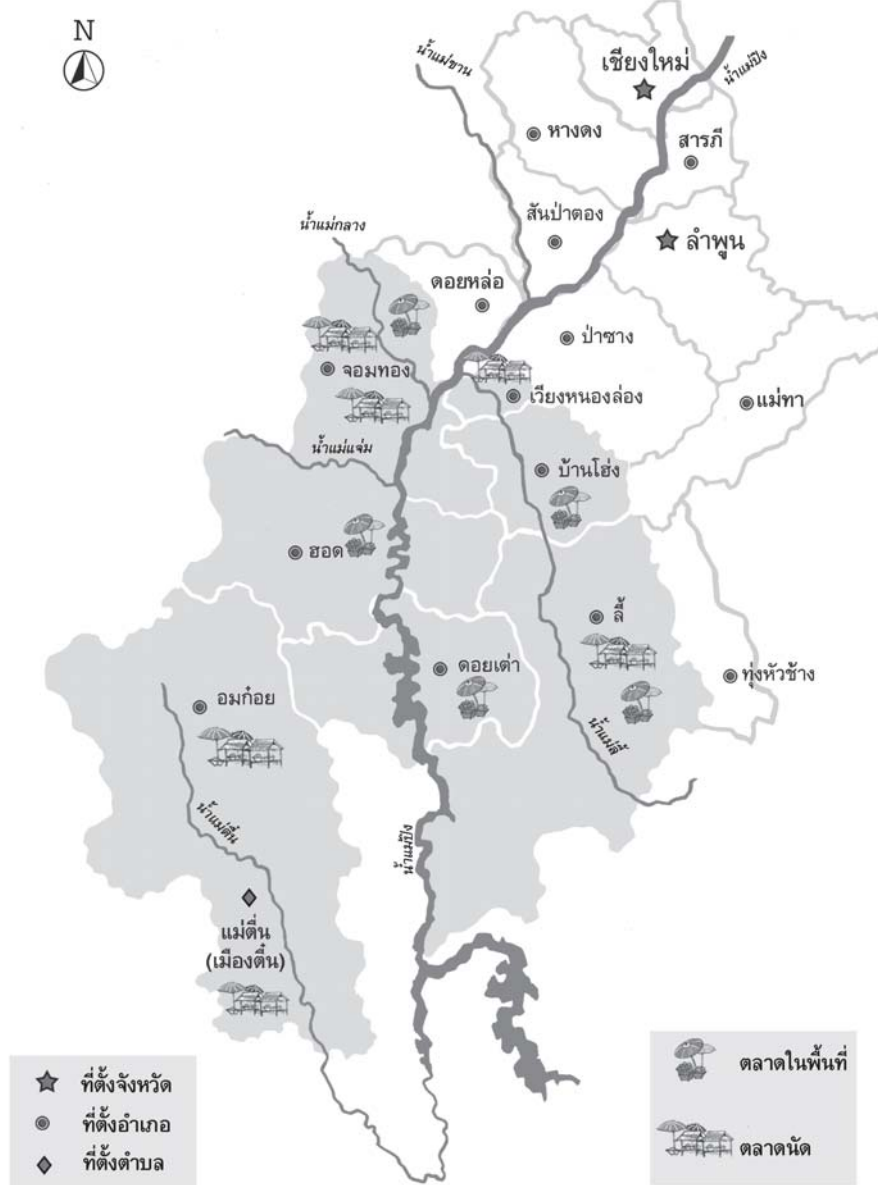
“กาดนัดบ้านเวียง”

ชุมชนทำนองเดียวกับ “กาดนัดบ้านเวียง” นี้ ได้ถูกจัดตั้งขึ้นและกระจายอยู่ตามตำแหน่งต่างๆ บนพื้นที่ที่เหมาะสมลงตัว สามารถเชื่อมโยงพื้นที่การผลิตต่างๆ เข้าด้วยกันได้สำเร็จ ช่วยกระตุ้นให้การผลิตและการแลกเปลี่ยนขยายตัวออกไป ระบบเช่นนี้พบทั่วไปในล้านนา จนรู้จักกันว่า “การเวียนกาด”

ตารางแสดงตลาด ที่ตั้ง และเครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาด

รายการตลาดที่เป็นเครือข่ายการค้าท้องถิ่น	ที่ตั้ง	เครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้อง
1. กาดนัดลี (วันพุธ)	ลี	ลี ดอยเต่า
2. กาดผัด (วันพฤหัสบดี)	จอมทอง	ฮอด จอมทอง บ้านโฮ้ง เวียงหนองล่อง
3. กาดสุกรณ์ (วันศุกร์)	จอมทอง	จอมทอง ฮอด ดอยเต่า
4. กาดทุ่งฟ้าบด (วันเสาร์)	สันป่าตอง	หางดง จอมทอง ลำพูน ฮอด บ้านโฮ้ง ป่าซาง ดอยหล่อ
5. กาดติด (วันอาทิตย์)	เวียงหนองล่อง	จอมทอง บ้านโฮ้ง ป่าซาง สันป่าตอง เวียงหนองล่อง ดอยหล่อ

แผนที่แสดงตลาดนัด และตลาดสำคัญตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สำรวจปีพ.ศ.2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เราอาจสรุปลักษณะเด่นของระบบ
เวียนกาดได้ ดังนี้

1) ระบบเวียนกาดนี้ เป็นตลาดใน
เครือข่ายชุมชนหลายเมือง หรือหลายอำเภอ
แต่กลับสามารถจัดระบบให้ “วันนัด” เรียง
อยู่ในปฏิทินตั้งแต่วันพุธถึงวันอาทิตย์ไม่ซ้ำ
กัน ตกลงเป็นที่รับรู้กันทั่วไป แสดงว่า เครือ
ข่ายสามารถนำเอาตลาดที่กระจายกระจาย
อยู่ในพื้นที่หลายอำเภอ ให้เข้ามาอยู่ใน
“ระบบ” เดียวกันได้สำเร็จ ช่วยจัดระเบียบ
ให้แก่ผู้ขายและผู้ซื้อ ทั้งฝ่ายผู้ขายและผู้ซื้อ
สามารถจัดการให้ตลาดแต่ละแห่งได้ใช้
ประโยชน์เต็มที่ ตลาดมีศักยภาพที่จะตอบ
สนองความต้องการของผู้บริโภค ขณะ
เดียวกันสามารถบริหารจัดการให้ยืนอยู่ได้
มั่นคง

2) ระบบเวียนกาด ได้ถูกจัดวางให้
เป็นระบบขึ้นอย่างจริงจัง เป็นการจั
จัดระเบียบให้แก่ตำแหน่งแห่งที่ของตลาด ให้
กระจายตัวอยู่ในจุดที่ต้องการ แสดงความ
สามารถของชุมชนที่สามารถสลายขอบเขต
ที่ถูกกั้นไว้ด้วยภูเขา แม่น้ำ หรือขอบเขต
ตำบลและอำเภอ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการ
จัดระบบ ชุมชนหลายเมืองเหล่านี้
จินตนาการเห็นถึงการเปิดพื้นที่ความ
สัมพันธ์ของระบบซื้อขายแลกเปลี่ยน ทำลาย
ข้อจำกัดทางกายภาพ ทำให้ระบบเวียน
กาดตอบสนองชุมชนได้อย่างแท้จริง

ตารางแสดงสินค้าต่างถิ่นจากชุมชน
ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนที่ส่งเข้ามาในตลาดนัด

วาวลิต/สินค้า	จาก
เมี่ยง	แมริม, ดอยสะเก็ด (เชียงใหม่)
มิด	แม่วาง, สันป่าตอง (เชียงใหม่), ลำปาง
หอมหัวใหญ่	แม่วาง, สันป่าตอง (เชียงใหม่)
ข้าวโพดอ่อน	แม่ทา (ลำพูน)
มันฝรั่ง	ทุ่งหัวช้าง (ลำพูน)
เสื่อ	หางดง (เชียงใหม่)
ส้ม	ฝาง, เชียงดาว (เชียงใหม่)
ยาสูบ	แม่แตง (เชียงใหม่)
ข้าว	เขียงราย
หมวกจักสาน	ป่าซาง (ลำพูน)
เครื่องจักสาน	หางดง (เชียงใหม่) ลำพูน, ลำปาง
โต๊ะ ตู้ เติง	แม่ทา (ลำพูน)
เสื้อผ้าสำเร็จรูป	ป่าซาง (ลำพูน)
ถ้วยชาม	ลำปาง
หมวก/พู่	แม่สะเรียง (แม่ฮ่องสอน)
น้ำอ้อย	พร้าว (เชียงใหม่)
หมาก	สันทราย (เชียงใหม่)

สำรวจปี พ.ศ.2548 - 2549

5. ชุมชนสร้างระบบโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) รองรับตลาดเครือข่าย

เมื่อเราวางแผนที่ออก จุดแสดงตำแหน่งและเส้นที่ลากไปบนแผนที่นั้น มีผลต่อความคิดของเรา ตำแหน่งที่ระบุว่าเป็นอำเภอ และจังหวัด ทำให้เกิดภาพความคิดว่า น่าจะเป็นพื้นที่สำคัญที่ชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่น การลากเส้นเชื่อมโยงอำเภอและจังหวัดเหล่านี้เข้าด้วยกันด้วยถนนสายหลัก ก็ตอกย้ำให้เกิดภาพความเข้าใจไปว่า มีโครงข่ายความสัมพันธ์เชื่อมโยงของชุมชนและผู้คน ไปตามถนนสายเหล่านั้นที่แผนที่ได้เชื่อมโยงไว้จริงๆ แต่แท้ที่จริงแล้ว แผนที่นั้นเป็นแค่เพียงเทคนิคสมัยใหม่ในการเชื่อมโยงพื้นที่ที่กำหนดขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายบางประการ ซึ่งไม่ได้แทนที่ความเป็นจริงของการครอบครองตำแหน่งบนพื้นที่ และวิธีการเชื่อมโยงถึงกันของชุมชนต่างๆ เสมอไป

ถนนสายหลักและถนนซูเปอร์ไฮเวย์นั้น มักถูกสร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ ใช้เป็นเส้นทางเชื่อมโยงเมืองที่ทันสมัย เชื่อมโยงศูนย์ราชการของเมืองต่างๆ และเชื่อมโยงเข้าไปยังพื้นที่การผลิตที่ลำเลียงผลผลิตของชุมชนออกสู่ตลาดในเมืองใหญ่และเมืองหลวง หรือไม่ก็เป็นเส้นทางเพื่อ "ความมั่นคง" ดังนั้น เส้นที่เชื่อมโยงอำเภอและจังหวัดบนแผนที่จึงกำหนดความหนาบางตามลำดับความสำคัญที่

สอดคล้องกับแนวทางไปสู่ความทันสมัย และความมั่นคงของรัฐมากกว่า กล่าวในแง่หนึ่งแผนที่จึงมีลักษณะทางการเมืองของรัฐ และตอบสนองจุดมุ่งหมายทางการเมืองของรัฐ ผู้กำหนดและสร้างแผนที่นั้นขึ้น

ส่วนมากแล้วถนนสายหลักเหล่านี้ ไม่สามารถสนับสนุนความมั่นคงเติบโตของชุมชน แต่ทำหน้าที่ขยายตลาดการบริโภคสินค้าอุตสาหกรรม และดูดซับส่วนเกินออกจากชุมชนมากกว่า

ดอยพระบาทผาหนาม : เชื่อมโยงหลายเมือง
ได้รับการบูรณะขึ้นในสมัยครุฑขาวปี ดอยผาหนาม
จึงเป็นรอยเชื่อมสำคัญที่นำไปสู่การไปมาหาสู่ระหว่าง
ลี้กับบ้านโฮ้ง และลี้กับดอยเต่า

ถนนลี้-เกิน : เส้นทางลำเลียงวัวควายจากดอยเต่า ลี้ และอมก๋อยไปลำปาง
เป็นถนนที่บุกเบิกสร้างขึ้นในสมัยครุฑขาวปี ถนนสายนี้เชื่อมระหว่างเมืองลี้กับเมืองเกิน ทำให้
การค้าระหว่างทั้งสองเมืองเป็นไปได้สะดวกยิ่งขึ้น ปัจจุบัน เป็นเส้นทางลำเลียงควายจากดอยเต่า
ลี้ และอมก๋อย ไปลำปาง

ถนนที่เชื่อมโยงหมู่บ้านต่างๆ ในท้องถิ่นนั้น ทำหน้าที่ตรงกันข้าม และเป็นหัวใจของการเติบโตจากหมู่บ้านกลายเป็น “เมือง” สำหรับถนนระหว่างหมู่บ้านที่นำชาวบ้านไปมาหาสู่ซื้อขายกันนั้นดูจะเกิดขึ้นไม่ยาก ลำพังใช้เกวียนเดินทางไปมาสักพัก ก็จะเป็นทางเกวียนขึ้นมาจาก และเส้นทางเกวียนนี้แหละ กลายมาเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญในที่สุด แต่ด้วยเหตุที่ภูมิประเทศของเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีลักษณะเป็นเมืองในหุบเขา ดังนั้น การที่จะเดินทางข้ามจากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่งก็เป็นเรื่องยุ่งยากอยู่ไม่น้อย และกลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การค้ามีข้อจำกัด โดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่ยุคที่เริ่มมีการใช้ถนนและรถยนต์

บทบาทของครุฑสำคัญ 2 องค์ คือ ครุฑศรีวิชัย และครุฑขาวปี ควรได้รับการกล่าวถึงในประเด็นนี้ เพราะครุฑทั้งสองโดยเฉพาะอย่างยิ่งครุฑขาวปี ได้เป็นผู้นำคนสำคัญในการเปิดเส้นทางใหม่ๆ ให้ชาวบ้านจากเมืองต่างๆ ไปมาติดต่อกันได้สะดวก ทำให้เมืองที่มีภูเขากันอยู่ถูกเปิดออกติดต่อกันได้สำเร็จวิธีการของครุฑขาวปี ก็คือ ใช้ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นคัมภีร์ ปลุกพลังสำนึกด้านจิตวิญญาณอาศัยองค์พระธาตุเป็นใจกลางโยงยัด ให้ผู้คนเห็นความสำคัญที่จะไปมาติดต่อกัน หาทางให้ผู้คนเข้ามามีมือกันสร้าง ปรับปรุง พัฒนาถนนสายสำคัญๆ ระหว่างหมู่บ้านและเมือง โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ.2474-2497 ก่อนที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ของรัฐจะถูกร่างขึ้น

ถนนและสะพานต่างๆ เหล่านี้ ถูกสร้างขึ้นก่อนที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ถูกร่างและประกาศใช้ บ้างก็ได้รับการซ่อมแซมและปรับปรุงใหม่จนทันสมัย แต่ก็มีที่มาจากความคิดและความพากเพียรของเจ้าของถิ่นเป็นจุดเริ่มต้น ชุมชนของเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนได้วางแผนกำหนดทิศทางการเจริญเติบโตของเมืองด้วยตนเอง ผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้นำในการวางระบบเส้นทางถนน และสร้างสะพานคนสำคัญก็คือ ครูปาผู้นำของชาวล้านนา คือ ครูปาศรีวิชัย และครูบาขาวปี ครูบาทั้งสองจัดได้ว่าเป็นพระสงฆ์ผู้มีความรู้ ความชำนาญอย่างดีเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ และสถานะเศรษฐกิจของท้องถิ่นต่างๆ ดังนั้น ครูบาทั้งสองจึงเป็นผู้นำชาวบ้านสร้างถนนสายสำคัญที่จะเชื่อมเมืองต่างๆ ให้ติดต่อกันได้ง่าย รวมทั้งสร้างสะพานเพื่อเชื่อมเมืองฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงเข้าด้วยกัน เช่น สร้างถนนเชื่อมเมืองลี้เข้ากับเมืองเกิน เชื่อมเมืองลี้เข้ากับดอยเต่า เชื่อมหมู่บ้าน 2 ฝั่งของลำน้ำแม่ทา เชื่อมพื้นที่ตอนใต้ของเชียงใหม่ เช่น ทางดง สันป่าตองเข้ากับลำพูน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีถนนและสะพานอื่นๆ ที่ถูกสร้างขึ้น และกลายมาเป็นโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่สำคัญที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นของชุมชนมีการขยายตัว เจริญก้าวหน้า ไม่ถูกจำกัดไว้ด้วยสภาพทางกายภาพ ในแนวคิดของครูบาทั้งสอง ความอยู่รอด มั่นคงปลอดภัยของชุมชน ไม่ใช่การอยู่แบบพอกเพียงเฉพาะในหมู่บ้าน พึ่งตนเองแบบโดดเดี่ยว แต่เป็นการสร้างเครือข่าย ร่วมมือพึ่งพากัน โยงยึดเข้าเป็นบ้านเมืองอย่างกว้างขวาง

โครงสร้างพื้นฐานที่นำไปสู่การเปิดเขตเศรษฐกิจใหม่ๆ ได้สำเร็จ

สะพานศรีวิชัย หรือสะพานริมปิง เชื่อมเชียงใหม่กับลำพูน

เริ่มสร้างในสมัยครูบาศรีวิชัย สะพานนี้เชื่อมระหว่าง อ.หางดง อ.สารภี อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ กับจ.ลำพูน การเปิดทางเส้นนี้เท่ากับเป็นการเชื่อมระหว่างเชียงใหม่กับลำพูน เปิดการค้าขาย และทำให้ผลผลิตและสินค้าจากภูเขาทั้งฝั่งลำพูนและเชียงใหม่ถูกลำเลียงเข้าสู่ตลาดทั้งสองฝั่งน้ำปิง

รายชื่อถนน สะพาน ตลอดจนสาธารณสถาน ที่ครูบาศรีวิชัย และครูบาขาวปีเป็นผู้นำในการก่อสร้าง⁵ (ระหว่าง พ.ศ.2474 - 2497)

1. สร้างสะพานข้ามน้ำแม่แจ่ม เชื่อมระหว่าง อ.ฮอด กับ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
2. สร้างถนนตั้งแต่ ต.ป่าพลู ถึง อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน
3. สร้างสะพาน ณ ตลาดวังลู่ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่
4. สร้างถนน ต.ป่าพลู อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน
5. สร้างสะพานข้ามน้ำแม่ทา อ.ป่าซาง จ.ลำพูน
6. สร้างสะพานท่ากอม่วง อ.เมือง จ.ลำพูน
7. สร้างสะพานศรีวิชัย (ริมปิง) อ.เมือง จ.ลำพูน
8. สร้างสะพานเชื่อมบ้านโฮ้ง จ.ลำพูน กับ ท่าลี่ จ.เชียงใหม่
9. สร้างถนนเชื่อม ต.แม่ต๋น อ.ลี้ กับ อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่
10. สร้างถนนเชื่อมระหว่าง อ.ลี้ จ.ลำพูน กับ อ.เถิน จ.ลำปาง
11. สร้างถนนขึ้นดอยสุเทพ
12. สร้างวัด พระเจดีย์ พระธาตุ โบสถ์ วิหาร กุฏิ หอธรรม บันไดนาค ศาลา จำนวน 121 แห่ง
13. สร้างโรงเรียน 36 โรง
14. สร้างอนุสาวรีย์ ที่ว่าการ ป้อมตำรวจ

“สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” : เครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน

จอมทอง-บ้านโฮ้ง-ป่าซาง-เวียงหนองล่อง

เวลาที่เรากำลังพิจารณาถึงไหนเจริญหรือล้าหลัง เรามักมีแนวโน้มดูจากสิ่งก่อสร้าง ตึกราม อาคารบ้านช่อง 2 ฟากถนน และถนนที่วุ่นวาย ส่วนใหญ่ก็คือถนน “หลวง” แท้ที่จริงแล้ว ชุมชนหมู่บ้านและเมืองต่างๆ ไม่ได้ตั้งอยู่ริมถนน “หลวง” ชุมชนตั้งอยู่ลึกเข้าไป และเชื่อมโยงกันโดยอาศัยเส้นทางอีกเส้นหนึ่ง เป็นเส้นทางท้องถิ่นที่ไม่ใช่ถนนหลวง เส้นทางเหล่านี้เดิมเป็นเส้นทางเกวียน ต่อมาพัฒนามากขึ้น ตัวอย่างในแผนที่นี้ แสดงเส้นทางท้องถิ่น 4 เส้น เชื่อมโยงโหล่งและเมืองสำคัญที่สุด คือ จอมทอง เวียงหนองล่อง ป่าซาง และบ้านโฮ้ง การไม่เข้าใจเรื่อง “เส้นทางท้องถิ่น” เป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งของการวางแผนพัฒนา และการใช้งบประมาณของประเทศ สรุปลแล้ว ส่วนที่ถูกทอดทิ้งจากรัฐมากที่สุดก็คือ หมู่บ้าน และเมืองในชนบท

แผนที่เส้นทางที่ชุมชนใช้เดินทางมาตลาดบ้านเวียง

เครือข่ายของตลาดท้องถิ่น

การเชื่อมโยงสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านและเมืองต่างๆ เป็นรากฐานของความเจริญก้าวหน้าทุกด้าน ในขณะที่ถนน “หลวง” ทำหน้าที่เชื่อมโยงศูนย์ราชการ เป็นไปเพื่อการปกครอง เส้นทางในท้องถิ่นกลับถูกบุกเบิกขึ้นมา เพื่อพัฒนาชีวิตของผู้คนในชุมชนเอง ความจริงเส้นทางท้องถิ่นมีมาก่อน ถนน “หลวง” เกิดขึ้นทีหลัง แต่ทว่างบประมาณถูกทุ่มเทลงไปในเมืองที่ศูนย์ราชการตั้งอยู่ และสองฟากถนนหลวงนั้น ตัวอย่างแผนที่ในภาพนี้ แสดงให้เห็นว่า การติดต่อของชุมชนบนเส้นทางท้องถิ่น ในที่สุด ทำให้เกิดตลาดขึ้น คือ ตลาดบ้านเวียง

เส้นทางที่ชุมชนใช้เดินทางมาตลาดบ้านเวียง ประกอบด้วย 3 เส้นทาง ดังนี้

สายที่ 1 บ้านโฮ้ง ศรีเตี้ย ท่าช้าง บ้านเวียง

สายที่ 2 ป่าช้าง วังผาง บ้านเวียง

สายที่ 3 จอมทอง วังสะแกง บ้านเวียง

6 แนวคิดในการบูรณาการ เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวคิดในการบูรณาการเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม โดยถอดรหัสมาจากรูปธรรมที่ดำเนินอยู่ในโหล่งและเมืองทั้ง 7 เมือง ที่กล่าวมาแล้ว บทสรุปต่อไปนี้จะยกเอาลักษณะและคุณสมบัติที่สำคัญของความเป็นสังคมชุมชน ในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งเป็นลักษณะที่มีอยู่ร่วมกันมาอภิปราย เพื่อแสดงให้เห็นว่า สังคมชุมชน “เมือง” ในแต่ละโหล่งที่มีอยู่นั้น ร้อยโยงกันขึ้นมาจากผู้คนที่วิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพื้นที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่ ยึดโยงกันด้วยจิตวิญญาณแห่งระบบคุณค่าระบบหนึ่ง คือแนวคิดเรื่องพระธาตุ ระบบ “ผี” และขนบธรรมเนียมประเพณีทางเศรษฐกิจสังคม โดยปริยายแล้ว ระบบนี้ก็เปรียบเสมือนธรรมาณูการปกครอง ที่มีเนื้อหาของพันธสัญญาแห่งอุดมการณ์ ความมุ่งหวัง และกฎระเบียบ จารีตที่ควรปฏิบัติ แม้จะไม่ได้มีลายลักษณ์อักษรบันทึกไว้ทั้งหมด แต่ระบบนี้ก็

ถูกถ่ายทอด หรืออย่างน้อยก็พยายามจะสืบทอด ปฏิบัติสืบต่อมา รวมทั้งมีการปรับเปลี่ยนแก้ไขให้
เหมาะแก่การณ์อันทำให้เกิดประโยชน์ต่อการคลี่คลายปัญหา โดยยกตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุด คือ การ
ยอมรับและรวมขอมระหว่างผู้คนหลายชาติพันธุ์เมื่อผู้คนเหล่านั้นต้องมาอยู่ร่วมกันบนพื้นที่กายภาพเดียวกัน

สังคมชุมชนในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมเหล่านี้ จึงประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบทางกายภาพและ
จิตวิญญาณ ถ้าจะเปรียบเทียบกับสังคมแห่งยุคสมัยในปัจจุบัน ที่พยายามใช้มาตรฐานด้านสิทธิ เสรีภาพ
และความเสมอภาค และพยายามจะหาธรรมบัญญัติลักษณะอักษรเป็นหลักยึดแล้ว ก็นับว่าระบบที่ใช้อยู่
ในสังคมชุมชนเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมฯ แ่งนี้ มีเนื้อหาที่ก้าวหน้าและทันสมัยไม่ด้อยไปกว่ากัน อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม ระบบดังกล่าวนี้อยู่ในภาวะที่กำลังเปลี่ยนแปลงและถูกท้าทาย

6

แนวคิดในการบูรณาการ เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

พื้นที่เศรษฐกิจวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาในโหล่งและเมืองทั้งหลายดังกล่าวมาในบทที่ 3 ได้แสดงให้เห็นว่า ภายหลังจากพญากาวิละได้ฟื้นฟูแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนแล้ว งานที่แท้จริงของการฟื้นฟูบ้านเมืองตกอยู่บนบ่าของชาวบ้านสามัญชนทั้งหลาย สภาพที่บ้านเมืองได้ร้างไปถึง 20 ปี หลังบอบช้ำจากการฟื้นฟูบ้านนั้น นานเพียงพอที่จะทำให้ดินทำกินไม่อยู่ในสภาพใช้การได้ เหมืองฝายที่ถูกทอดทิ้งต้องสร้างและพัฒนาขึ้นมาใหม่ ผืนดินที่ไม่ได้มีการเพาะปลูก ไม่มีการทำมาหากินนั้น เวลา 20 ปีนั้นนานพอที่จะทำให้บ้านเมืองกลายเป็นป่าเป็นดง เพราะต้นสัก ต้นยาง ต้นทองหลาง ต้นเป้ง ต้นลาน ต้นไผ่เล็กๆ จะกลายเป็นไม้ใหญ่สูงได้ถึง 10 เมตรขึ้นไป คือ 6 ช่วงตัวคน กลายเป็นเรื่องไม่ยากที่จะหักล้างถางพงแต่ในที่สุด บ้านเมืองก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ และจากข้อมูลเรื่องราวทั้งหลายที่กล่าวมาเกี่ยวกับเมืองทั้งเจ็ด ก็แสดงให้เห็นแล้วว่าสิ่งที่สำคัญคือ ผู้คนได้ลงมือลงแรงทำงานหนัก ร่วมมือกัน เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน โดยอาศัยวัฒนธรรมเป็นสื่อโยงใย ให้มีพลังพอจะสร้างเขตเศรษฐกิจต่างๆ ขึ้นมาใหม่

สรุปสาระสำคัญของแนวคิด ที่อยู่เบื้องหลังการบูรณาการเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

1. โครงสร้างทางสังคมของ “โหล่ง” และ “เมือง”

หมู่บ้าน โหล่ง และเมือง ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง มีลักษณะเด่นสำคัญที่คล้ายกับหมู่บ้านและเมืองของชนชาติไทในที่อื่นๆ จึงขอย้อนทบทวนลักษณะสำคัญดังกล่าว

ในประวัติศาสตร์ของชนชาติไท โครงสร้างของ “เมือง” เริ่มต้นจากการเป็นหมู่บ้าน บางแห่งหมู่บ้านเดียวก็เป็น “เมือง” บางแห่งหลายหมู่บ้านรวมกันเป็น “เมือง” หน่วยการปกครองตนเองของเมืองถือเอาเครือญาติของหมู่บ้านเป็นองค์กรพื้นฐาน การดูแลปกครอง ประกอบจากข้างล่างขึ้นข้างบน